

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 14, Sayı 3 (Eylül 2017), ss. 153-190

DOI: 10.1501/MTAD.14.2017.3.30

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Uygur Yazısı İle İlgili Bir Belge: Tahran Meclis Kütüphanesi 3618 Numaralı Yazmanın “Türk Yazısı” Adlı Bölümü

Nasser Khaze Shahgoli

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Türkçe ya da başka bir dilde, doğrudan Uygur yazı dizgesinin kendisi ya da yazım kuralları ve biçimsel gelenekleri üzerine yazılmış tarihsel yapıtların sayısı pek az, içerdikleri bilgiler ise çok sınırlı ve dağınıktır. Bu makalede, Tahran Meclis Kütüphanesi'nde bulunan bir yazmanın içinde bulunup böyle metinlerin en kapsamlısı ve en düzenlisi sayılabilecek “Türk Yazısı” adlı Farsça bir bölüm ele alınmıştır. Burada belgenin betimlenmesi ve çevirisi verilmiş, benzer metinlerle karşılaştırılarak içeriği incelenmiştir. Metinde bulunan Doğu Türkçesindeki örnek sözcük, öbek, tümcecik ya da tümceler Uygur ve Arap harflerindedir. 15. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilen bu metinde Uygur yazısının üstün konumu, harflerinin sayısı ve değerleri, ayrışık ve bitişik sırası, çeşitli örnekler, yazım ve yazışma kuralları gibi bilgiler kısaca yer almıştır. Bu belgenin görece kısa olmasına karşın, Uygur yazısıyla ilgili bilgilerimizi doğrulaması ve genişletmesi bakımından önemli bir metin olduğu söylenebilir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Türk yazısı, Uygur yazısı, yazı dizgesi, alfabe sırası, alfabenin konumu, Türkçe yazışma gelenekleri, Türkçe yazım kuralları, Doğu Türkçesi, Timurlular, Şahruh dönemi, Mansur Bahşı, İran, Yezd.

ABSTRACT

There are only a very restricted number of historical texts directly written on the Uighur writing system itself or including information about its orthographical rules or stylistic conventions. The information these texts provide is also scarce and scattered. This paper presents a general description, a translation and the text of one of such documents which is in comparison more extensive and well-organized than other comparable texts. Titled “Turkish Script”, and including Turkish example words, phrases, clauses, or sentences both in Arabic and Uighur scripts, this document in Farsi is in a magazine kept in the Parliamentary Library of Tehran.

Supposed to be copied in the second half the 15th century, it covers up succinctly the topics such as the high position of the script, the number, the order and the values of the letters, the orthographical and stylistic rules of Turkish writing and correspondence. The article tries to analyze the content of the text by comparing it with other similar texts. Despite relative shortness of the text, it can be considered as significant due to validation and extension of the information we already have regarding the Uighur script.

KEYWORDS

Turkish script, Uighur script, writing system, the order of the alphabet, the status of the script, Turkish orthography, Turkish correspondence conventions, Eastern Turkish, Timurids, Shahrukh period, Mansur Bakhshi, Iran, Yazd.

1. Giriş

1.1. Belge ve Uygur harfli metinler içindeki yeri

Uygur harfli Türkçe metinler nicelik ve nitelik bakımından Türk dili araştırmaları için çok önemli bir bütüncü sunmaktaysa da, Türkçe ya da başka bir dilde, doğrudan Uygur yazı dizgesinin kendisi, yazım ya da yazışma kuralları üzerine yazılmış tarihsel yapıtların sayısı pek azdır. Bu yazının öğrenimi amacıyla yazılmış ya da bu konuda bilgi içeren birincil metinler de aynı kategoride değerlendirilebilir. Eldeki çalışmanın konusunu oluşturan belge de böyle metinlerden biridir.¹ Bu yazıda belgenin genel olarak tanıtımı, içeriğinin benzer metinlerle karşılaştırmalı incelemesi, yazı ve harf çevirisi ile Türkçeye çevirilen metni verilmiştir.

İslâmî çevre Uygur harfli metinlerden anlaşıldığı gibi, bu yazı dizgesinde, yeni kültürel ve dilsel (İslâm dini ve Arap dili) alanla temas sonucu ortaya çıkan gereksinimleri karşılayabilmek için kimi düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, alıntı sözcüklerde, Arapçaya özel harflerin hangi Uygur harfleri ile karşılanacağı konusu önem kazanmıştır. Yapılan bu düzenlemelerin en eski saptayıcısı Mahmûd Kâşgarlı'dır (bkz. 5.1). Arat, Uygur yazısıyla ilgili araştırmalarının sonuçlarından bir bölümünü getirdiği "Uygur Alfabeti" adlı makalesinde² Uygur yazısında yazılmış metinlerin tarihini iki temel evreye ayırır. "Uygur yazısının serbest yaratma devri" olarak nitelendirdiği birinci evrede alfabe çevreye hâkim durumda ve dış koşullara göre iç gelişimini sürdürmektedir. "Uygur alfabesinin kendini muhafaza devri" olarak

¹ Belge üzerine ilk tanıtma ve değerlendirme bildirisi: Nasser Khaze Shahgoli "Uygur Alfabetiyle İlgili Bir Belge: Tahran Meclis Kütüphanesi 3618 Numaralı Mecmuanın İçindeki Hatlarla İlgili Bir Bölümden *Hatt-ı Türkî Üzerine*", *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2013*, Ankara Üniversitesi. Bu makale aynı bildirinin gözden geçirilerek yeni bilgilerle genişletilmiş biçimindedir.

² Arat, Uygur harflerinin tarihsel gelişimi ile ilgili araştırmalarının sonuçlarının tamamının bu yazıda verilmesine gerek görmediğini belirtir (1937: 679). Ancak daha sonra yazacağı eserlerde de maalesef bu bilgilere rastlanmamaktadır.

nitelediği ikinci evrede ise alfabeye artık yaratma ürünü eklenmemektedir. Bu evrede yazım daha çok Arap yazı sisteminin etkisi altındadır (Arat 1937: 679).

Bu yazıda üzerinde durduğumuz belge de yukarıda belirtilen ikinci evreye,³ asıl Uygur çevresinin dışındaki İslâmî çevreye ait olup özellikle Türkçedeki Arapça kökenli yapıların nasıl yazılması gerektiği konusuna yoğunlaşmıştır. Aşağıda ayrıntısını vereceğimiz gibi bu 5 sayfalık belge, içinde değişik konularda Farsça ve Arapça yapıtları içeren bir mecmuada, yazılarla ilgili derli toplu bir bölümün birbirinden bağımsız altbölümlerinden biridir. Altbölümü içeren bölümün bir adı olmamakla birlikte birinci satır şöyledir: “Türk ve Sığnak Yazısı ve Evhel ve Müşeccer Yazısının Anlatımı Üzerine [bir] Bölümdür.” Bölümün birinci yazısını oluşturan altbölümde Uygur yazısının (bu belgeye göre: Türk Yazısı خط ترکی) yaygın kullanımı, yazışma kültüründeki yüksek konumu ve kökeni ile harflerin biçimi, değeri, sırası, yazımı, örnek sözcüklerin yazımı ve kimi yazışma kuralları gibi bilgiler özet bir biçimde verilmiştir. Türkçe yazışmayı öğreten bir metin olarak Farsça yazılmış bu metinde örnekler Uygur alfabesinde, satır altı olarak Arap harflerinde verilen bir tür yazı çevirileri ise Doğu Türkçesindedir. Eserin bizim için bilinmeyen başka bir eserden özetlenerek istinsah edildiği anlaşılabilir olsa da, şimdilik, müstensihisi de kaynak metnin yazarı da bilinmemektedir.

1.2. Belgenin önemi

Yalnızca 5 sayfadan oluşsa bile, Uygur harflerinin doğru yazımıyla ilgili bir geleneğin var olup sürdürüldüğünü göstermesi bakımından metnin önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca bu belge, alfabe harflerinin sırası konusunda ilkin Maniheist Türkçe metinlerden (10. yüzyıl) başlayıp Kâşgarlı Mahmûd’un eserinde (harflerin değerleri de eklenmekle) sağlam bir tespiti yapılarak çeşitli çevrelerde gerekli değişikliklerle sürdürülen bir kayıtlama ve açıklama etkinliğini izleyebilmemiz açısından önemlidir. Belge aynı zamanda toplum dil bilimsel veriler sunması açısından, Uygur yazısının yüksek konumu ve yazışmalardaki kullanımı ile ilgili bilgilerimizi doğrulama ve genişletme noktasında değerlidir (bkz. 5.2). Harflerin başta, ortada ve sondaki biçimlerini formüleştirmek yalnızca bu belgede vardır. Ayrıca, yalnızca bu metnin harflerinin değerleri ile ilgili kısmında, Arap diline özel harflerin hangi Uygur harfleri ile karşılandığı konusu düzenli bir biçimde verilmiştir (bkz. 5.3 ve 5.4). Alfabenin adı, öteki metinlerde görülen Uygur ya da Moğol yazısı adıyla değil, Kâşgarlı’da olduğu gibi, doğrudan Türk Yazısı olarak geçmektedir (bkz. 5.1).

³ Timurlu dönemi İran sahasında yazıldığını düşündüğümüz bu belgenin tarihlendirmesi tam olarak bilinmemektedir. Belgenin olası yazılma yeri ve tarihlendirmesi için 3’e bakınız.

1.3. İnceleme yöntemi

Bu çalışmada metnin Türkçeye çevirisi, Türkçe malzemenin yazı ve harf çevirisi ve içeriği bakımından başka benzer metinlerle karşılaştırması verilmiş, yaklaşan ve ayrışan noktaları belirlenmeye çalışılmıştır. Türkçe örnek sözcük ve tümcelerinin aktarımında sırasıyla Uygur harfli biçimin harf çevirisi kalın, Uygur harfli biçimin yazı çevirisi eğik, Arap yazısındaki biçimler kırmızı ve düz Arap harfleriyle, Arap yazısındaki biçimin harf çevirisi ise düz olarak verilip ardından gerektiği durumlarda tırnak içinde anlamı verilmiştir. Örneğin: <syçq'n yyl> *siçkan yıl* *سچقان بیل* siçkan yıl "siçkan yılı". Metinde kırmızı mürekkeple yazılan kısımlar kırmızı harflerle yazılmıştır. Harflerin bitişik ve ayrışık sırasıyla ilgili metin ve incelemede daha ayrıntılı bir karşılaştırma yapılabilmesi için gereken yerlerde noktalı harfler noktalı, noktasız harfler noktasız harf çeviri imleri ile gösterilmiş, metnin diğer kısımlarında ise yalnızca noktasız imler kullanılmıştır. Uygur harfli biçimin yazı çevirisinde, bu metin iki alfabeli olduğundan, böyle metinlerin yazı çevirisinde bulunan iki değişik yoldan biri seçilmiş, uzun ünlüler ve Arapçaya özel harfler özel imlerle ayırt edilmemiştir. Örneğin: <"ptwl l'typ> *Abdul-Latif* *عبداللطيف* 'Abdu'l-Laîf. Eklerde (bkz. 8) metnin Arap harfli aktarımı ile tıpkıbasımı verilerek araştırmaçılara kolaylık sağlanması amaçlanmıştır. < > işareti, inceleme kısımlarında grafemi ve harf çeviriyi karşılarken metin kısmında onarılan biçimi gösterir.

2. Uygur alfabesini öğreten, harflerini sıralayan ya da değerlerini veren yazılar ve bunlar üzerine konuyla ilgili çalışmalar ve kısaltmaları

Köktürk harflerini sıralayan metin ya da metin parçalarının bulunduğu bilinmektedir (bkz. Sertkaya 1995: 277-292). Bu metinlerden biri (TM 340 = Mz. 171) 9 Köktürk imi ve karşılayan Uygur imlerini vermekle birlikte açıkça değişik bir türde olduğundan araştırmamızın dışında tutulmuştur. Karşılaştırmaya alınan metinlerden 2.1.⁴ ile 2.2. dışında diğerleri ile ilgili yeterli bilgi ve karşılaştırma için Arat'a (1937: 674-699) bakılabilir. Ulaşamadığımız için araştırmaya dâhil edemediğimiz tek satırlık bir Uygur alfabesi listesi ve Arap harfli karşılıkları Topkapı Sarayı Kütüphanesi 2312 numara ile kayıtlı olan bir yazmanın zahriyesindedir. Sertkaya'nın verdiği bilgiye göre bu liste 14 Uygur harfinden oluşmaktadır. Örneğin Uygur alfabesindeki <ç> iminin altına 3'ü /s/ ve 4'ü /z/ olmak üzere Arap harflerindeki (ث، س، ص، ز، ذ، ظ، ض) harflerini karşıladığı belirtilmiştir (Sertkaya 1977: 6; 1974: 183). Harflerin sayısı, bir harfin karşılıklarının buradaki bilgilerle birebir örtüştüğü ve bu alfabeyle birlikte verilen 4 ayrı alfabeden

⁴ Arat bu metinle ilgili değerlendirmesini başka bir yazda vereceğini belirtmiş olsa da yayınlanmış yazılarında böyle bir yazı görülmemektedir (1937: 678).

birinin Kıptî olmasına bakılırsa⁵ bu alfabe listesinin elimizdeki metinle ilişkili olduğu söylenebilir.

Bedreddin el-Aynî'nin Kâşgarlı'dan alıp getirdiği bitişik ve ayrışık sırayı da farklı bir bilgi sunmadığından bu incelemeye almadık (biçimler ve bilgi için bkz. Arat: 1937: 681). Karşılaştırılan eserler ve kullanılacak kısaltmaları aşağıda verilmiştir. Elimizdeki metin için bölümün başlığından alınan HT (Ḥaṭṭ-i Türki خط ترکی) kısaltması kullanılacaktır.

2.1. U 40 = M III No.8 VII (10. yy. ?)

U 40, Maniheist bir metnin haşiyesinde olup Zieme'ye göre bu alfabelerin en eskisidir. Harflerin biçimi T IV Xusp'taki biçimlerin hemen aynısıdır. Faksimileyi göremedikse de Zieme'de verilen biçimlere bakarak (belki U 40'taki gibi kimi harfler hariç) aynı yazım niteliğini taşıdığı anlaşılıyor. Üzerinde yapılmış konuyla ilgili çalışmalar şöyledir: Le Coq (1922: 22), Zieme (1991: 349), Clark (2010: 99), Clauson (2005: 65, 113).

2.2. T IV Xusp (10. yy. ?)

T IV Xusp, tek bir parça olup U 40 ile aynı döneme aittir. Bazı harfler bitleştirilmiş, bazıları ise ayrı yazılmıştır. Ancak DLT ve bitişik sırayı bulunduran diğer metinlerin tersine harfin önüne bir elif eklenmemiştir. Üzerinde yapılmış konuyla ilgili çalışmalar şöyledir: Sims-Williams (1981: 351), Zieme (1991: 349), Clark (2010: 99).

2.3. Dīvānu Luġāti't-Türk (DLT, 1072)

İslâmî çevre Türk dili alanında Uygur harfleri üzerinde duran *Dīvānu Luġāt-it-Türk*, alfabenin ayrışık ve bitişik sırası, ses değerleri, ikincil harfler, Arapça harflerle ilgili düzenlemeler ve bu yazının konumu ile ilgili bilgi veren ilk yapıttır (Elyazması, s. 6). Üzerinde yapılmış konuyla ilgili çalışmalar şöyledir: Arat (1937: 680-681 vb.), Dankoff ve Kelly (1982: 72-73), Caferoğlu (1994: 173-174) Clauson (2005: 80-82, 109-117), Zieme (1991: 349), Clark (2010: 98 vb.).

2.4. Alfabe Sırasına Göre = ETŞ No. 11 (Arat'a göre 12-13. yy., Zieme'ye göre 14. yy.)

ETŞ No. 11, Burkançı çevreye ait olup Uygur harflerinin sırasına göre yazılmış 21 dörtlükten oluşan ve ayrışık sırayı bulunduran bir şiiirdir. Üzerinde yapılmış konuyla ilgili çalışmalar şöyledir: Arat (2007: 102-115), Arat (1937: 687), Zieme (1991: 349), Clark

⁵ Elimizdeki metnin sonuna sonradan eklenmiş Kıptî olduğu belirtilen bir alfabe vardır. Bkz. 4.4.5

(2010: 99).

2.5. Atebetü'l-Hakayık'ın E Yazması, E1-E5 (AH, 14. yy.)

İran'da İncü ailesinin başkumandanı Emir Ay-Demir Cûbatî (1303-1357)'nin oğluna ithaf edilen bir mecmuanın ilk 5 sahifesidir. "Şimdi Moğolca denen Uygur Yazısı Üzerine bir Bölüm" adlı başlığı altında harflerin sırası, değerleri, örnek sözcük ve beyitler verilmiştir. Üzerinde yapılmış konuyla ilgili çalışmalar şöyledir: Arat (1937: 682), Arat (2006: 34-36, CLXVIII-CLXXII), Asım (1929: 12 vb.), Köprülü (1934: 76), Clauson (2005: 113).

2.6. İbn Arabşah (İA, 1436/1437)

Timur dönemi tarihçisi İbn Arabşah'ın *Acâibu'l-Makdûr* adlı eserinin bazı yazmalarında harflerin ayrışik ve bitişik sırası değerleriyle verilmiştir. Çağatayların *Moğolî* diye adlandırılan 14 harfli Uygur yazları olduğu belirtilmiş, harf sayılarının eksikliği bazı harflerin tek bir harfle gösterildiğine bağlanıp yazının Türkler arasındaki özel konumuyla ilgili bilgi verilmiştir (bkz. 5.2). Üzerinde yapılmış konuyla ilgili çalışmalar şöyledir: Arat (1937: 682-684), Asım (1929: 11-13), Caferoğlu (1994: 175).

2.7. Hamidiye No. 138, Baş ve Son (HY Baş./Son., ?)

Hamidiye No. 138'de Uygur harflerini öğreten bir cetvelin baş ve son tarafına birbirinden farklı iki Uygur alfabesi verilmiştir. Arat'a göre Uygur alfabesi listelerinin en yenisidir. Üzerinde yapılmış konuyla ilgili çalışma şöyledir: Arat (1937: 684-686).

3. Yazmanın betimlenmesi

Tahran Meclis Kütüphanesi'nde No. 3618 kaydıyla saklanmakta olan yazma 52 yaprak (103 sayfa) olup 16×12 ölçüsündedir. Koyu kahverengindeki meşin cildi damgalı ve iki katlıdır. Çok koyulaşmış olan Semerkandî kâğıdı, aharlı ve mührelidir. Her sayfa genellikle 20 satırdan oluşup⁶ çok da itinalı sayılmayacak orta bir Nestalik yazısıyla yazılmıştır. Uygur harfli kısımlarda okunaklı olmakla birlikte az çok itinasız sayılabilecek kürsiv bir yazı kullanılmıştır. Başlıklar ve dikkat çekilmesi istenen yerler için kırmızı, diğer kısımlar için siyah mürekkep kullanılmıştır. Yazmada kalem farkı yoktur. Uygur yazısındaki yazı biçemi ve grafem özellikleri bakımından eldeki Uygur harfli metinlerden Mansur Bahşı tarafından 1435'te istinsah edilen 598 numara kaydıyla Bodleian Kütüphanesinde bulunan yazma ile yine aynı kişinin 1432'de istinsah ettiği

⁶ Cetvel bulunduran ya da üzerinde durduğumuz bölüm gibi iki alfabeli bölümlerin satır sayısı değişkendir.

British Museum Or. 8193 yazmasındaki⁷ eserlerin yazımına benzediği ve hatta aynı olduğu söylenebilir. Örneğin, yalnızca ortada yazılan lamed <d> harfi bu eserlerde baştaki tau harfinden ancak biraz farklı olarak, lamed harfinin küçültülmüş bir biçimi gibidir (bkz. Tablo 2). Burada önemli olan Mansur Bahşı'nın yazdığı yazmalardaki eserlerde ve elimizdeki belgede, diğer İslâmî çevre metinlerinde görülen çeşitli lamed biçimlerine karşın bu harfin her zaman böyle (baştaki tau harfine göre azıcık dışarıya yükselen bir biçim) yazılmasıdır (*Muḥabbet Nāme*, için bkz. Gandjei 1954-56, *Rizvan Şah ile Ruh-Afza* için bkz. Kaya 2008).

Böylece, eldeki belgenin kendisi olmasa bile kaynağının Mansur Bahşı'nın kaleminden çıkmış olabileceğini ve bir şekilde bu çevreyle ilişkili olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Eserin ketebe kaydı olmadığı için istinsah edenin adı ve istinsah tarihi belli değildir. Kütüphanenin verdiği bilgiye göre 9. Hicrî yüzyılın sonlarında (15. yüzyılın ikinci yarısı) yazılmış olmalıdır. Metinde bulunan tarihî kişi adları Timurlulardan Şahruh döneminin önemli kişiliklerinden olması bu tahmini doğrular niteliktedir (bkz. 5.7). Yukarıda belirtilen yazı biçimine ve içinde bulundurduğu tarihî kişi adlarına bakarak eserin merkezî İran'da, 1430'larda Yezd'deki yazı etkinliği ile ilgili olduğunu düşünebiliriz. Şahruh (1377-1444)'un Yezd'deki valisi Emir Celaleddin Çakmak'ın himayesinde Mansur Bahşı'nın Türkçe eserler yazma ve istinsah etme etkinliği ile ilgili Gandjei (1964: 162-163) önemli bilgiler vermiştir.

4. Mecmuadaki eserler

Mecmuada bulunan altı eser yazmanın sayfalarına göre şöyle sıralanır:

1) 1'den 20'ye dek, Nasirüddin Tûsî'nin Arapça “Muḥtaşar fi Ma'rifatu't-Taḫvîm” adlı risalesi.

2) 21'den 42'ye dek, Nasirüddin Tûsî'nin Farsça “Muḥtaşar der 'İlm-i Nucûm” adlı gök bilimi üzerine bir risalesi.

3) 43'ten 84'e dek, Vehîdî-yi Tebrîzî-yi Ḳumî'nin aruz üzerine Farsça bir risalesi.

4) 85'ten 92'ye dek, hatlarla ilgili Farsça bir bölümdür. “Türk ve Sığnaḳ Yazısı ve Evhel ve Müşeccer Yazısının Anlatımı Üzerine [bir] Bölümdür.” başlığından anlaşıldığı gibi burada dört ayrı yazı dizgesi (sonradan eklenen Ḳıbfî alfabetiyle birlikte 5 alfabe) sırasıyla verilmiştir:

a) Bu makalenin konusunu oluşturan metin 85. sayfanın başından 89. sayfanın sonuna dek olan kısımda Uygur yazısına ayrılmış olup tam olduğu anlaşılmaktadır. Bölümün en geniş yazısı olan bu altbölümün yazarı diğer hatlarla ilgili altbölümlerde

⁷ Yazmanın betimlenmesi için bkz. Clauson 1928.

olduğu gibi belli değildir. Giriş niteliğindeki kısımda anlatıldığı ve içerikten anlaşıldığı üzere pratik olarak yazışmalara yardımcı olması için yazılmıştır. zetlenerek şimdilik bilinmeyen başka bir eserden alındığı tahmin edilebilirse de kaynağı olan eser ya da eserler belli değildir. Alfabe sırasını anlatmada benzer eserlerle ortaklaşan özellikleri, yazışma kuralları ile ilgili kısımlarda verilen birçok tarihî kişi adları ve kalıp anlatımlarla örnek tümcelerine bakılırsa, özellikle Türkçe yazışmalar ya da Türkçe yazışmaları da kapsayan bir münşeat kitabının kaynak alındığı varsayılabilir. Ayrıntılar için 4.'e bakınız.

b) 90. sayfanın 1. satırından 8. satırına dek olan altbölüm, ikinci hat olan *Sığnağ* yazısı ile ilgili olmalıdır. Bu altbölümün başlangıcı yazmada görülmediğinden baştan en az bir sayfa eksiktir. Yazının biçiminden müstensihin bu yazıyı bilmediği, ancak çizimini yapabildiği çıkarılabilir. Sığnaği harfli sözcüklerin Arap harfli karşılıkları satır altında verilmiştir. <đ>, <đ>, <d> ve belki başka birkaç harfin Uygur harflerine benzediği açıkça görülmektedir. Metindeki bilgiye dayanarak (4. satır) bu yazının da Uygur yazısının dışındaki diğer yazılar gibi bir tür şifreli yazışma aracı olarak kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Sığnaği yazısı Sirderya boyundaki Oğuz şehirlerinden tarihî Sığnağ/Sığnağ ya da Suğnağ (Dankoff-Kelly 1982: 352) şehri ile ilişkili olmalıdır. Doğu Türkçesi sözlüklerinde bu yazıyla ilgili az da olsa bilgi bulunması söz konusu tahmini gclendirmektedir. Senglağ'ta *sığnağ* maddesi (Clauson'un tıpkıbasımı: 254r1) şöyle verilmiştir: "Bir tür yazıdır. Nitekim Bbr şh şöyle der:

Hblar ħađđ nařbiņđ bolmasa Bbr ni taņđ,

Bbr i ħađđ imestr, ħađđ-i Sığnaği mudur?"

Doktora tezi olarak tarafımızdan hazırlanmakta olan Naşiri'nin sözlüğünde de *sığnağ* (سیدناđ) maddesi için benzer bir bilgi vardır: "ağaty'da Bbri ve başkaları gibi bir hattır (Tahran niversitesi, 8336 numaralı yazma: 86b11)". Böylece, bu yazının sınırlı bir evre ve zaman diliminde dahi olsa Türkçe için kullanılmış olduğunu düşünmek için elimizde yeterli kanıtlar vardır. Ancak yine de, bu yazı üzerine ulaşabildiğimiz tek bilgi olan bu 8 satırlık bilgi pek aydınlatıcı olmayıp araştırılması gereken bir konu durumundadır. Bu çalışmada metni ve çevirisi verilmediyse de ileri araştırmalar için yardımcı olabilmesi amacıyla tıpkıbasımı 8'de verilmiştir.

c) 90. sayfanın sekizinci satırından itibaren *Eohel* hattıyla ilgili kısım başlayıp 91. sayfanın 15. satırında biter. Bu yazı noktasız Arap harflerini birleştirmekle oluşturulan bir tür şifreli konuşma yoludur. Örnekler ve metin Farsçadır. Atebetü'l-Hakayık'ın E nşhasının sonunda da buna benzer bir dizgeden söz edilir (Arat 2006: CLXXII). Metinde Arap ve Türk halkının Acem halkının konuşmasını azıcık algılayabildiği, Acemlerin ise Türkleri anlamasalar bile çoğu sözlerini algılayabildiği, ancak bu özel dili iyice bilenlerin hiçbir sözünün anlaşılamayacağı belirtilmiştir (Arat 2006: 91/12-15). Bu

altbölümün de tıpkıbasımı 8’de verilmiştir.

d) 91. sayfanın 15. satırından 92. sayfanın 7. satırına kadar 3 satırlık kısım *Müşeccer* ya da *Servek* (imler Servi ağacına benzetilir) hattını anlatır. Maverainnehir’in zariflerinden birinin icadı olduğu belirtilen bu yazı, Arap harflerini karşılamak için elif harfini simgeleyen dikey düz bir çizgi üzerine ilgili ebced sayı değerlerine göre eklenen eğik çizgilerle oluşturulur. Bu yazı da bir tür gizli yazışma aracı olarak kullanılmıştır. Bu altbölümün de tıpkıbasımı verilmiştir.

e) 92. sayfanın boş kalan kısmında daha ince bir kalemle sonradan eklenmiş olduğu belli olan bir alfabe ve Arap harfli karşılıkları verilmiştir. Başlığı “Kıbtî (قبطى) denen garip bir yazı” olsa da bildiğimiz Kıptî alfabesiyle ilişkilendirmek mümkün gözükmemektedir.

5) 93’ten 103’a dek, kâğıt yapımı ve renkleri üzerine Farsça bir risaledir.

6) 103. sayfada sayıların uyumu ile ilgili Arapça bir risaleden yalnızca 14 satırdır.

5. İçerik

Aşağıdaki başlıklar altında yukarıda belirtilen eserlerdeki bilgilerle karşılaştırmada, HJT’de bulunan bilgilerin içerik ve niteliği tartışılacaktır. Burada, metindeki bilgi sırası izlenmeye çalışılacaktır. Ancak gerektiği durumlarda ilgili bilgiler aynı başlık altında incelenecektir. Herhangi bir karşılaştırmanın yapılmayışı öteki eserlerde benzer bir bilginin var olmadığı anlamına gelir. *Atebetü’l Hakayık*’ten birkaç beyit ile 20 sayıyı örnek olarak veren AH’den başka, karşılaştırılan öteki metinlerde örnek sözcük ya da tümceler yoktur. HY’deki örnek sözcükler ise harflerin yazımını öğreten anlamsız harf birleşimleridir.

5.1. Alfabenin adı

HJT’nin bölüm başlığında alfabenin adı *Türk Yazısı* (خط ترکی) olarak geçmektedir. Uyğur (ایغور) etnonimi ise Hıtaı (خطای) ile birlikte bir toponim değerinde ve bu yazıyı icat eden bilgelerin mensup olduğu bir yerin adı olarak algılanmış olduğu anlaşılabilir (I-85/1,10). Nitekim Hıtaı (Farsçada: Hıtaı) adı Fars dilinde yazılmış tarihsel kaynakların hemen hepsinde yer adı olarak geçmekteyken Uyğur (Farsçada: Uyğür) adı çoğu yerde boy adı, daha seyrek olarak da yer adı olarak geçmiştir. İlk kez bu yazı dizgesini kullanmış olan eski Türklerin onu nasıl adlandırdıklarını bilmiyoruz. En eski saptama olan DLT’de bu yazı (s. 6) *Kitâbetu’t Türkiyye* (کتبه التركیه) “Türk Yazısı” adlandırılmıştır. Bedreddin el Aynî (ölümü: 1451)’nin de bu konuda Kâşgarlı’yı izlemiş olduğunu varsayabiliriz. Bu Arapça kaynaktan bilgiler aktaran Arat (1937: 681) ve Caferoğlu (1994: 174) bu konuda bir bilgi vermemişlerdir. Tarihçi Cüveynî’de (1225-1283) alfabenin adı *Uygur Yazısı* diye geçerken (Togan 1981: 272a) AH ve İA’da benzer

bir anlatımla “Moğolca diye bilinen *Uygur Yazısı*” denilir. Sonuç olarak, DLT’den sonra yalnızca HT’de “Türk Yazısı” terimi kullanılmıştır.

5.2. Giriş niteliğindeki kısım: Uygur yazısının konumuyla ilgili bilgiler

Giriş niteliğindeki satırlarda (85-I/1-11) bu belgenin yazılma nedeni olarak yazışmalarda kullanılan çeşitli yazıları tanıma ve bunların yazım kurallarının bilincinde olunması gerektiği belirtilir. Çeşitli yazılar içinde Türk Yazısı’nın üstün konumu ve yaygın kullanımı, kurallarının çokluğu ve herkesin onu öğrenip güzel yazmaya çalıştığı söylenir. Bu bilgi Kâşgarlı’nın “Kâşgar’dan Yukarı Çin’e dek, çepçevre bütün Türk ülkelerinde Hakanların ve Sultanların yarlığları, mektupları -eskiden beri- bu yazı ile yazılmıştır.” biçiminde verdiği bilgiyle karşılaştırılırsa, DLT’de tek bir yazıdan söz edilmesine karşın burada artık çeşitli yazıların kullanımında olduğundan söz edildiği görülür. Ancak metne dayanarak bu yazının yine de üstün konumunu koruduğu anlaşılmaktadır. Metnin en son tümcesi de Türkçenin yazımında Arap yazısı (belgeye göre Farsça yazısı) ile yan yana kullanılabileceğini anlatmaktadır (V-89/16). Aynı doğrultudaki tespitleri İA’da verilen bilgilerde de görebilmekteyiz:

“Çağataylıların Moğol yazısı adlandırılan Uygur adlı bir yazıları vardır. Sayısı on dört harftir. Ayrışıkları şöyledir: (...) Bitişikleri şöyledir: (...) Harflerin azlığı ve bu sayıyla sınırlı olmasının nedeni boğaz harflerinin tek biçimde yazılışdır. Söylenişleri de böyledir. Örneğin boğumlanma yerleri yakın olan bâ ve fâ; zâ ve sin ve şâd; tâ ve dâl ve tâ [aynı imlerle gösterilir]. Ferman, yarlık ve resmi yazışmalarını, mektuplarını, defterlerini, (?)lerini, tarih kitaplarını, şiirlerini, destanlarını ve haberlerini, kayıtları ve yıllıklarını, divan işleri ile ilgili her şeyi ve Cengiz Han yasalarını bu yazıyla yazırlar. Bu yazıda becerikli olan kimse onların içinde nasipsiz kalmaz, çünkü bu [bilgi], onların içinde eklemek kazanabilmesini sağlar.”⁸

HT’deki toplum dilbilimsel saptamaları ve İA’daki “bu yazıyı bilmenin eklemek kazanma aracı olduğu” bilgisini Cüveynî’nin Tarih-i Cihangüşası’ndaki bir anlatımla karşılaştırabiliriz:

“Onun makamını, yaşça öteki oğullarından küçük olsa da, oğlu Hüsameddin Emir Hüseyin’e verdi. Çünkü kendisinin Moğolca ile birlikte Uygur Yazısı

⁸ Bu parçayı Necib Asım’ın (1929: şekil 2) tarih yazarı Mükrimin Halil Bey’de bulunan Acâibu’l Makdûr yazmasından alıp paylaştığı şekillerden, sıraları ve biçimleri gösteren kısım hariç, çıkarıp çevirdik. Alfabenin sırası ve biçimleri için Tablo 1’e bakınız. Aslı aşağıdadır:

و أما الجنتای فلهم قلم یسمی أویغور، و هو بالقلم المغولی مشهور، و عدته أربعة عشر حرفاً و هذه مقطعاته: (...) و هذه موصلاته: (...) و سبب نقصانه و انحصاره فی هذا العدد، ان حروف الحلق یکتبونها علی هیئته واحدة، و كذلك تلفظهم بها، و مثل هذا الحروف المتقاربة فی المخرج، مثل الباء و الفاء، و مثل الزا و السین و الصاد، و مثل التا و الدال و الطاء، و بهذا الخط یکتبون تواقیعهم و مراسیمهم، و مناشیرهم و مکاتیبهم و دفاترهم و مخاریمهم (٤)، و تواریخهم و أشعارهم، و قصصهم و أخبارهم، و سجلاتهم و أسفارهم، و جمیع ما یتعلق بالأمور الدیوان، و التورا الجنکیزخان، و الماهر فی هذه الخط لا یبور بینهم، لأنه مفتاح الرزق عندهم.

erdemi vardı ve bu çağda üstünlük ve yeterlik bundadır."⁹ (Qazwini: 2008: 589)

HT'de ayrıca alfabenin kökeni ile ilgili kısa bir tümce vardır. Bu tümcede onun icadı, Haṭāy (خطای) ve Uyğur (ایغور) bilgilerinden birine atfedilir. Yalnızca HT'de karşılaştığımız bu tümceden, Türklerin bu yazının kendi yaratımları olduğunu düşündüklerini anlayabiliriz.

5.3. Alfabenin harf sayısı

Burada (II-85/12-20) olasılıkla değişik kaynakları kullanmadan ileri gelen bir karışıklık söz konusudur. Önce alfabenin 14 harften, yalnızca tek bir harfi¹⁰ karşılayan 9 tekil harf ile birden çok harfi karşılayan "yakın boğumlanma yeri" olan 5 birleşik harften ibaret olduğu belirtilir (bkz. Ses-yazım ilişkisi üzerinde durulduğu 5.5'e). Daha sonra ise 3'ü sonda gelen biçimler olmakla 21 harfin biçimleri ve karşılıkları verilir. 14 harfli ayırma şöyledir:

1) Birleşikler:

a) Elif ا ve 'ayn ع ve ḥā' ح ve hā'yı ه =<h>, b) Bā' ب ve fā' ف =<p>, c) Tā' ت ve dāl د ve ṭā' ط =<t>, d) Šā' ث ve zāl ذ ve zā' ز ve sīn س ve <šād ص ve> zād ض ve zā' ظ =<s>, e) Ḥā' خ ve ḡayn غ ve kāfī ق =<q>.

2) Tekiller:

a) Cim ج" =<c>, b) Rā' ر =<r>, c) Šīn ش =<š>, ç) kāf ك =<k>, d) lām ل =<l>, e) mim م =<m>, f) nūn ن =<n>, g) vāv و =<v>, ğ) yā' ي =<y>.

18 ya da 18+3 harfli bir dizgeden 14 harfli bir dizgeye indirgenmenin nedeni zamanla dilde ortaya çıkan yenilikler ve kimi harflerin aşınarak bir birine benzeşmesidir. Örneğin çift dudak w sesini karşılayan beth harfinin artık kullanılmayıp yerini sırada pe harfine, yazıda ise vau imine bırakması, Türkçede böyle bir sesin artık var olmadığından ileri gelmektedir. 18 harflik sırada gimel-cheth ve cheth olarak iki ayrı yerde ancak aynı biçimde tekrarlanan gimel ve cheth harfleri artık teke indirgenmiştir. Yazıda kimi zaman noktalarla ayırt edilen ancak artık grafemik bir farkları bulunmayan samech/schin ve zain harfleri de bir harf olarak görülmüştür. Lamed ve tau harfleri de biçimsel olarak bazı metinlerde varlığını sürdürse de karşıladıkları sesler aynı

⁹ جایگاه او بر پسرش حسام الدین امیر حسین هر چند به زاد از پسران دیگر خردتر بود مقرر داشت سبب آنک هنر زفان مغولی با خط ایغوری جمع داشت.

¹⁰ Diğer Ortaçağ İslâmî çevre geleneksel dil bilgisi metinlerinde olduğu gibi burada da ses ve harf ayırımının yapılamamış olduğuna dikkat edilmelidir.

olduğundan tek bir harf olarak görülmüştür (bkz. 5.5.1).¹¹

DLT'de harflerin sayısının 18 olduğu yazılmıştır. AH'de ise sayının 16 olduğu yazılmış ancak 21 harfin sadece ayrışık sırası verilmiştir. İA'da alfabenin 14 harften oluştuğu söylenirse de 21 harfli sıra ayrışık ve bitişik sırada verilir. Topkapı No. 2312'de ve HY Baş'ta da alfabe sayısı 14'tür. HT'de 14 harfli ayırmadan sonra harflerin bitişik ve ayrışık sıralamaları ve karşılıkları 18+3 harfli dizgeye göre verilmiştir.

Tablo 1.'de görüldüğü gibi alfabenin daha eski dönemini yansıtan U 40, T IV Xusp ve DLT aslında eşleşmektedirler. Daha geç bir tarihe ait olmakla birlikte Budhist Uygur, dolayısıyla asıl Uygur alfabesi çevresine ait olan ETş No. 11 de bunları izlemektedir. Aralarındaki tek ayrılık, sonda gelen 3 imin DLT'de getirilmediğidir.

5.4. Harflerin ayrışık ve bitişik sıraları

5.4.1. Alfabenin ayrışık sırası

Ayrışık sıra "tekiler" (mufred مفرد) başlığı altında verilmiştir. Ancak burada daha önce belirlenen 9 tekil harf değıl tekrarlanan biçimler de dâhil 21 harfin ayrışık yazımı ve Arap harfli karşılıkları verilmiştir (bkz. 5.3). Bunun nedeni ise, eski ve yeni kaynaklardan aynı zamanda yararlanılmış olduğuna, ancak tutarlılığın sağlanamadığına bağlanabilir. Buradaki "tekil" harfler DLT'de 18 harf olarak "ayrışıklar" (muqatta'at مقطعات) adıyla verilmiştir. Arap harflerindeki karşılıklar öteki eserlerden farklı olarak bir elif eklenmeksizin DLT'deki gibi verilmiştir. AH'de de DLT'deki gibi ayrışık sıra "ayrışıklar" (مقطعات) adı altında verilmiştir. HY, Son'da tüm harflerin karşılıkları açıkça görülmese de bu bakımdan bu iki metne benzerdir. Uygur harflerinin neden başka türlü değıl de böyle sıralandığı konusu başta Arat (1937: 688-689) olmak üzere araştırmacılar tarafından zaten kökü onda olan Soğd alfabesinin sırsıyla ilişkilendirilmiştir (Clouston 2005: 64, 68, vb.; Sims-Williams (1981: 348).

¹¹ Uygur harflerinin ses değerlerinin tarihsel süreç içinde değışen ve değışmeyen yönlerinin en kapsamlı özümlemesi için: Clouston (2005: 61-69, 109-32).

Tablo 1. Karşılaştırılan metinlerde alfabe sırası

Harfin adı	U 40/ M III No. 8 VII haş. (10. Yy. ?)	T IV Xusup (10. yy. ?)	DLT (1072)	ETŞ No. 11 (metin 0) (13. / 14. yy.)	AH (E Yazması) (14. yy.)	İbn Arabşah (1436/1437)	Hamidiye No. 138, Son (?)	Hamidiye No. 138, Baş (?)	Ḥaṭṭ-i Türki (15. yy.?)
Aleph	'	'	' ا	'	' آ	' آ	' ا ع ح ه	' آ	' ا
Beth (/pe)	β	β	β ف	β	β فا	p با	p (-)	p با	p ب
Gimel-cheth	q	q	-q خ	q	q قا	q قا	q خ غ	q قا	q ق
Vau	w	w	w و	w	w وا	w وا	w (-)	w وا	w و
Zain	z	z	z ز	z	s سا	s سا	s ص ث	s سا	s س
Cheth	q	q	q ق	q	-q قا	q قا	q (-)	-	q ق
Jod	y	y	y ی	y	y یا	y یا	y (-)	y یا	y ی
Caph	k	k	k ک	k	k-k ککا	k کا	k (-)	k کا	k ک
Lamed/ tau	d	d	d ذ	t	t تا	t دا	t (-)	t تا	t ت
Mem	m	m	m م	m	m ما	m ما	m (-)	m ما	m م
Nun	n	n	n ن	n	n نا	n نا	n (-)	n نا	n ن
Samech/schin	s	s	s س	s	z ز	s سا	z ظ ذ	-	س ش
Pe	p	p	-p ب	p	p پا	p با	p (-)	-	p ف
Tzaddi	c	c	c ج	c	c چا	c چا	c (-)	c چا	c ج
Resh	r	r	r ر	r	r را	r را	r (-)	r را	r ر
Schin	ş	ş	ş ش	ş	ş شای	ş شای	ş (-)	ş شای	ş ش
Tau (/lamed)	t	t	t ت	t	d طا	d تا	t (-)	-	t ت
Kancalı resh	l	l	-l ل	l	l لا	l لا	l (-)	l لا	l ل
Schin (sonda)	-ş	-ş	-	-ş	-شای	شای	-	-	ش ش
Mem (sonda)	-m	-m	-	-m	-ما	-ما	-	-	-م م
Cheth (sonda)	-q	-q	-	-q	-قا	قا	-	-	q [ق]

Tablo'da görüldüğü gibi alfabe sırası temelde sürdürülmüştür. Değişim ise yukarıda belirtildiği gibi bir yandan Türkçenin ses dizgesinde ortaya çıkan değişme ile bir yandan da bazı harflerin birleşmesi ile ilgilidir. İslâmî çevre sıralarında harflerin tekrarındaki karışıklığı da bu sırayı sürdürmek için direnilmiş olduğu ile ilişkilendirebiliriz. Tablodaki çeşitlenmeyi sağlayan en önemli etkenleri şöyle sıralayabiliriz:

- Çift dudak w sesinin en azından yazı dilinde kullanılmaz olmasına karşılık beth harfinin kullanımdan kalkması.¹²
- z sesinin sonraki dönemde artık kullanılmamasına karşılık lamed harfinin d ve t seslerini karşılar olması.
- Aynı önemde olmasa da, noktaların benzer harfleri ayırmadaki çeşitli kullanımları.
- Samech-schin ve zain harflerinin bu belgede olduğu gibi (örneğin <p'rz> *pars*, <swswmyz> *sözüümüiz*, vb.) daha sonraki dönemde kimi zaman aynı sesleri karşılayabilmesi.

5.4.2 Alfabenin bitişik sırası

Buradaki terkiib (تركيب) sözü de 5.3'teki murekkeb (مركب)'den farklı olarak harflerin üçer üçer bir elifle bitişerek oluşturdukları sözcükleri göstermektedir. DLT'de bu sıraya bir ad verilmemiş ancak "birleştiklerinde" (إِذَا جُمِعَتْ) ibaresi kullanılmıştır. İA'da ise "bitişikler" (موصلات) terimi kullanılmıştır. Yazı kültürüne sahip milletlerin kendi alfabe sıralarını ezberlemek için oluşturdukları *vox memoriae*'lerden biri sayılması gereken bu sözcükler ayrışık harflerdeki sırayı izlemektedir. U 40, T IV Xusp ve ETŞ. No. 11'i bir yana bırakılırsa metinlerdeki biçimlerin harf ve yazı çevirisi aşağıdaki gibidir:

DLT: <"Bq"> *avağa*, <w'sq"> *vasağa*, <y'k'd"> *yakada*, <m'n'z"> *manaz-a*, <p'c'r"> *baçara*, <ş't'l"> *şatal-a*.

İA: <"pq"> *abağa* اَبَاغَا *abaka*, <w'sq"> *vasağa* وَاَسَاغَا *vasağa*, <y'k't"> *yakada* يَكَا *yakada*, <m'n's"> *manaşa* مَنَّش *manaşa*, <p'c'r"> *baçara* بَجَرَ *baçara*, <ş'd'l"> *şadal-a* شَدَل *şatala*, <ş'm'q"> *şamağa* شَمَق *şamağa*.

HY Baş: <"pq"> *abağa* اَبَاغَا *a-ba-ğa*, <w'sq"> *vasay-a* وَاَسَايَا *va-sa-ya*, <k'd'm"> *kadama* كَا تَا مَا *ka-ta-ma*, <n'c'r"> *nacar-a* نَا چَا رَا *na-ça-ra*, <ş'l"> *şal-a* شَا لَا *şa-la*.

HY Son: <"pq"> *abağa*, <w'sq"> *vasağa*, <y'k'd"> *yakada*, <m'n's"> *manaşa-a*, <p'c'r"> *facar-a*, <ş'd'l"> *şadal-a*.

HT: <"pq"> *abağa* اَبَاغَا *abaka*, <w'sq"> *vasağa* وَاَسَاغَا *vasağa*, <y'k't"> *yakata* يَكَا *yakata*,

¹² DLT'den başka İslâmî dönem metinlerinde yalnızca AH'de bu harfin geçmesi (yalnızca bu yazmadaki sırada) AH'nin eski bir kaynağa daynadığını gösterir.

<m'n's'> *manaş-a* منش *manaşa*, <p'c'r'> *facar-a* فجر *facara*, <ş't'l'> *şatal-a* شاتل *şatala*, <ş'm'q'> *şamağ-a* شماق *şamağa*.

Görüldüğü gibi alfabenin eski sırası, 5.3'te belirtilen nedenler ve istinsah sırasında yapılabilecek tasarruflar ya da yanlışlardan kaynaklanmış olabilecek az çok değişikliklerle sürdürülmüştür.

5.5. Yazım ve harf değerleri

5.5.1. Harflerin başta, ortada ve sondaki yazımları ve değerleri

Uygur harflerinin başta, ortada ve sondaki yazımlarının görsel olarak formüle edildiği bu kısım öteki metinlerde yoktur (II-86/10-13). Bu formüllerin yanlıcı olabileceği yanlarını da unutmamak gerekir. Örneğin metinlerde aleph imi yalnızca başta gelen hā', 'ayın ve ḥā' için kullanılır. Arap yazısı karşılıklardan nūn ve hemze harflerine yer verilmemiştir. Tablo. 2'de metindeki yazımların tamamı verilmiştir.

Her harfin altında yazılan Arap harfli değerleri (I-85/16-20)'deki “tekil” ve “birleşik” diye gruplaştırmayı göz önünde tutarak değerlendirmeliyiz. 5.4.1'de değinildiği gibi ilk başta *tekil* harfler tek bir ses ya da harfi karşılayan harfler olarak getirildiyse de daha sonra temel 18 harfin hepsini kapsar biçimde kullanılmıştır. Bu ikinci kullanım DLT'deki *birincillere* denk gelmektedir. DLT'de harfler, temel 18 harf olan *aşl'ijye* “birinciller” (tablo 1.'deki 18 harf) ve bu harflere eklenen noktalarla gösterilen 7 *far'ijye* “ikinciller” (p, c, ž, f, g, g, ng) diye iki temel kategoriye ayrılmıştır.

HT'deki “birleşikler” teriminin DLT'deki *ikincillerle* tam olarak örtüşmediği açıktır. Ancak her iki yerde de harflerin boğumlanma yerlerine (maḥāric مخرج) değinilmesi Uygur yazısında hangi ses ya da harflerin neden bir imle yazıldığıyla ilgili bir açıklamaya sahip olduğunu gösterir. Yakın çıkış yerleri olduğu için bir gruba yerleştirilen harflere bakılırsa, Türkçe ve Arapça harflerin ortak boğumlanma yerine sahip olduğu düşünülen ses ya da harfleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Gırtlaksıl sesler (DLT'de ḥurūf'ul-ḥalkḥ حروف الحلق): Elif ا ve 'ayn ع ve ḥā' ح ve hā'yı °=<>

2) Çift dudak sesler: Bā' ب ve fā' ف = <p>

3) Diş sesleri: tā' ت ve dāl د ve ṭā' ط = <t>

4) Islıklı sesler: Šā' ش ve zāl ذ ve zā' ز ve sīn س ve <šād ص ve> zād ض ve zā' ظ = <š>¹³

5) Artdamaksıl sesler: Ḥā' خ ve ğayn غ ve kāfī ق = <ç>

DLT'de ayrıca, Türkçede kesinlikle olmadığı belirtilen Arapçaya özel harflerden šā

¹³ Bu imin karşıladığı harfler bugünkü dil bilimine göre boğumlanma yerine göre değil boğumlanma biçimlerine göre aynı sırada yerleşirler.

ve zâ harflerinin noktalı zâl (<d>) imiyle, şâd harfinin noktalı çin imiyle (<ř>), hâ, ‘ayin ve hâ harflerinin ise bir alametle gösterilen (yani küçültülmüş Arap harfinin kendisi) hâ (<q>) ile yazılması gerektiği açıklanmıştır (DLT, s. 7).

İslâmî dönem Uygur harfli belgelerde göze çarpan <ř> ve <z>, <ř> ve <d> karışıklığı konusunda görüşümüzü bu şekilde ortaya koyabiliriz: Bu metinlerin harf çevirisinde bu harfleri birbirinden ayırmamızın nedeni, aralarındaki biçimsel farkın tamamen ortadan kalkmamış olmasındandır. Ancak dikkat edilirse, rastgele görünen bir biçimde biri diğeri yerine kullanılabilirdikleri için aslında bu harfler birleşmişlerdir. Tau ve lamed birleşirken lamed harfi yalnızca ortada kullanılır olmuş, samech-schin ile zain birleşirken de başta ve ortada samech-schin sonda ise yalnızca zain biçimi kullanılır olmuştur (krş. Clauson 2005: 115).

Bu kısımda nasıl kullanılacağı belirtilmemiş olsa da İslâmî dönem ve çevre metinlerinde harflerin üstüne ya da altına konulan noktalar ve minüskül (küçültülmüş) Arapça harflerin kullanımı tutarlı olmamakla birlikte bu belgede de görülür. Aslında bu metin iki alfabeli olduğu için bu minüskül harflere gerek görülmediyse de örneğin IV-88/3’te <ř> ř-(a)h adının yazımında <ř> iminin altında küçük bir güzel hâ’, V-89/13’te <“pdwl”y> Abdul-Hay(y) adında da <h> harfinin altında küçük bir hâ’ görülebilir.

HT’de ünlülerin yazımı üzerinde ayrıca durulmuştur. III-86/1-5’de Arap dilinin gramerine uyarak ünlülerin hareke ve irap olarak sayılan üstün, ötre ve esrelerin elif, vāv ve yā’ harfleri ile gösterilmesi gerektiği kuralı açıklanmıştır. Bu kurala göre bu harfler sözcüğün içinde yazılmalıdır. Bu kurala yer verilmesinin nedeni, burada belirtilmemiş olsa da, Uygur harfli Türkçe metinlerin bu konuda Arapça ve Farsça yazımından ayrıldığına dikkat çekmek olsa gerektir. Bilindiği gibi bu dillerin yazımı temelde ünsüzlerin gösterilmesine dayanıp sözcük içindeki kısa ünlüler yazılmamaktadır.

Tablo 2. Belgedeki örneklere göre Türkçe ve Arapça sözcükleri yazmada yazım özellikleri (başta, ortada, sonda)

Uygur harflerinin yazı çevirisi	Uygur Harfleri			Arap harflerinin yazı çevirisi	Arap harfleri
	Başta	Ortada	Sonda		
ç, h				ç, ħ, h	ع، ح، ه
a/e				a/ā/e	أ، ا، ه
ı/i/è				ı/i/ī/è	ای، ی
o/u				o/u/ū	او، و
ö/ü			-	ö/ü	او، و
b/p/f/				b/p/f/	ب، ف
c/ç				c/ç	ج
d/t				d, t, ṭ	د، ت، ط
g/k				g	ک
ķ/ğ/ĥ				ķ/ğ/ĥ	ق، غ، خ
l				l	ل
m				m	م
n				n	ن
ñġ	-		-	ñġ	نک
r				r	ر
s				s/ş	س، ص
ş				ş	ش
v			-	v	و
y				y	ی
z				z, ž, ž, ž, ž	ز، ذ، ض، ظ، ث

5.5.2. Yazım Yanlışlıkları

Birkaç yerde <D> harfinin çizgisiz yazılışını yanlış saymazsak (örneğin, IV-84/4'te <qwld'rpys> *Qulderviş*), yazım yanlışlıkları şunlardır:

IV-88/9-10'da <'lyk' swzwm> 'Alike söz-üm *عليكه سوزوم* 'Alike sözü: Arap yazısında yā' ile lām harflerinin yeri değiştirilmelidir. Yazmada: *عليكه* .

IV-88/11'de <'wl't qw> *Devl(e)t Hóc(a)*: Yazmada <'w'lt> yazılmıştır. Burada ikinci elif çıkarılmalıdır.

V-89/12'de metinde anlatılmaya çalışılan kurala ters bir yazım vardır. 'Abdu'r-Rahım *عبدالرحيم* adı <'bd r'ym> değil <'pdwr r'ym> yazımıyla yazılmıştır.

Bir örnekte de Arap yazısındaki biçim Uygur yazısındaki biçimden ayrılır: V-89/1'de <'q'qw yyl> *tařaķu yıl نخقوی ییل* tařaķuy yıl "tavuk yılı".

5.6. Sayılar

1'den 20'ye dek tüm sayılar, 100,000'e dek de öğrenilmesi gerekli bulunup verilen sayılar (toplam 49 sayı) Doğu Türkçesindeki sayılardır (III-87/4-13). AH'de de 20 sayının yazımı ve Arap harfli karşılıkları verilmiştir. Ancak AH'den farklı olarak burada, iki ögeden oluşan sayıların birinci ögesi üste, ikinci ögesi ise altta yazılmıştır. Sayıların, yazının hacmine göre görece ayrıntılı bir biçimde getirilmesi, yazışmalardaki tarih kayıtlarının önemi yüzünden olmalıdır. Yalnızca "sekiz" sayısının yazımında bir tutarsızlık gözlemlenmektedir: Üç kez kök hecede /e/ ile daha eski bir biçim olan ve Doğu Türkçesi metinlerinde hemen hiç görülmeyen yazımla <s'kyz> *sekiz*, <s'kyz ywz> *sekiz yüz*, <s'ks'n> *seksen*, iki yerde de kök hecesinde /e/ ile Doğu Türkçesinde kullanılmış olan <'wn sykyz> *on sekiz*, <sykyz mynk> *sekiz mi riğ* biçiminde yazılmıştır. İlginç olan bu dönemin metinlerinde daha sık görülen *sekkiz* biçiminin hiç geçmemesidir. AH'deki "sekiz" yazımı HT'deki gibidir.

5.7. Birleşik adlar ve özel adların yazımı

"Birleşik adlar" başlığı altında yazılan kişi adları (III-87/13, VI-88/1-4) ile V-89/1-15'deki açıklama ve kişi adları aynı konuyu ele alır. Metinde açık olarak yazılmamışsa da Uygur doğru yazımına göre elif lām ile kurulan iki ögeden oluşmuş birleşik Arapça adların yazımında, ikinci ögenin birinci harfinin şemsî ya da Kamerî olduğuna bağlı, değişen bir yazım kuralı vardır. İkinci ögeler şemsî harf ile başlarsa Arap dilinin benzeşme kuralına göre benzeşmiş ünsüz ile ondan önceki ünlü yazılmayacaktır. "Birleşik adlar"daki adlar böyledir: Örneğin 'Ayn(u'd)-din adı <'ynwt tyn> olarak yazılması gerekirken, ikinci ögesi şemsî bir harf olan dāl ile başladığından, <'yn tyn> biçiminde yazılacaktır. V-89/1-15'de verilen örneklerin tamamı kişi adlarıdır. Ancak

bunların bazıları Kamerî harflerle başlayan ikinci ögelidir. İkinci öge Kamerî harfle başladığında Arap dilinin kuralına göre bir ünsüz benzeşmesi gerçekleşmeyip yazımda ise Arap yazımına uyarak *u'l* birinci ögeye bitleştirilerek yazılacaktır. Örneğin ‘Abdu’l-lâh adı <“*pdwl l’*” yazılacaktır. Bu adların yazımında dikkati çeken bir diğer konu, Uygur harfli yazımların Arap harfli yazımlarda gösterilmeyen ünlüleri de göstererek bu adların Türkçe söylenişlerine yaklaşmasıdır. Örneğin: *Ş(a)hruḥ Batur* شاه رخ بهادر; *Devl(e)t Hbc(a)-dın* دولتخواجه دین Devlet H’âca-din.

Özel adların diller arasında ortak olması, öğretimi ve öğrenimi kolaylaştırıcı bir etken olarak değerlendirilmiş olduğu görülmektedir. Ancak metnin yazarı bu konuda pek başarılı sayılmaz; kısmen dağınık ve anlaşılmasız anlatımına bakılırsa bu kuralı tam olarak anlayamadığı, bu yüzden bu konuda bir anlatım bozukluğuna neden olduğu söylenebilir. Kişi adlarına gelince, bunların çoğunun Timurlulardan Şahruh döneminin tarihi kişilikleri olduğu açıktır. Bu adların ve daha sonra verilecek örnek kalıp ifadelerin bugün elimizde bulunmayan bir münşeat kitabındaki gerçek mektuplardan çıkarılmış olduğunu sanıyoruz. Metinde tespit ettiğimiz tarihsel kişilerden birkaç örnek şöyle gösterilebilir:

Şahruh (1377-1477): Timur’un oğlu, üçüncü Timurlu hükümdarı.

‘*Abdu’l-Laṭîf* (1420-1450): Timur’un torunu, Uluğ Bey’in oğlu, Maverâünnehir hükümdarı.

Şayḥ Cuneyd (öl. 1470): Safevî tarikatının şeyhi, I. Şah İsmayil’in büyük babası.

‘*Alâu’d-Devle*: Baysungur’un oğlu.

‘*Alke*: Alike Kükeltaş, Şahruh döneminin Beylerinden.

Firûz Şâh: Emir Celaleddin Firuzşah.

5.8. Bir yazışma kuralı ve örnekleri

Bir başlığı bulunmayan bu kısımda (IV-88/5-14) yazışma formatı ve biçimine (üslubuna) ilişkin önemli hususlar açıklanmış ve örneklendirilmiştir. Türkçe yazışma kuralları ve geleneğine göre, makam olarak daha büyük yerde olan kimse daha küçük olan kimseye yazarken “önce kendi adını satırların üstüne yazar ve kendinden küçük olanın adını kendi adının altında belirtir.” *Sözüm* ya da *sözümüz* ibaresinin de tamganın başında getirilmesi gerekir. Küçük olan büyüğe yazdığına ise “önce o kimsenin adını yazar, ondan sonra ikinci satırda kendi adını belirtir ve dua ve selam sunar.” Bu örneklerin gerçek yazışmalardan alınmış olduğunu düşünüyoruz. Ancak şu ana dek bu ibareleri içeren yazılarla karşılaşmadık. Bu belgeler yok olmuş olabileceği gibi gelecekte bulunabilir de.

5.9. Uyğur yazısının Farsçanın yazımını için de kullanılabilmesi

Uyğur yazısının Farsça metinler için de kullanılmış olduğuna dair bu metinden başka bir örneğ rastlamadık. Örnek olarak getirilmiş iham söz sanatına dayalı Farsça beytin (IV-88/16-17) metnin konusuyla ilgili olması ilgi çekicidir. Beytin kime ait olduğunu ise şu ana dek belirleyememişiz.

5.10. Türk yılları

“Türk yılları” başlığı altında verilen on iki hayvanlı Türk takvimi, aşağıdaki gibidir (IV-88/19-20, V-89/1):

1) sıçkan yıl, 2) ud yıl, 3) bars yıl, 4) tavişkan yıl, 5) lu yıl, 6) yılan yıl, 7) yunt yıl, 8) koy yıl, 9) biçi yıl, 10) taşaku yıl/taşakuy yıl, 11) it yıl, 12) taŋguz yıl.

Bu biçimler, Doerfer’in Çağatay kaynaklarına dayanarak derlediğı sıraya uymaktadır (1975: 244). Ancak bu sıradaki 12. yılın *tonğuz* değıil de *taŋguz* biçiminde olması, bir yanlış yazımı mı, yoksa bir diyalekt biçimini mi gösterdiği belli değıildir. Clauson, *Tuĥfetu’z Zakiyye fi Luğatu’t Türkiyye* adlı yapıtta da böyle bir biçimin var olduğunu kaydedilmiştir (ED 527b).

6. Metin ve Çeviri

I-85

(1) Türk ve Sığnağ Yazısı ve Evhel ve Müşeccer Yazısının Anlatımı Üzerine [bir] Bölümdür.

(2-6) Bitikçilerin (kâtiplerin) [kullandığı] bilgi iyelerinin arasında işlek ve dolaşımda olan yazı çeşitlerinin, gelenekleri ve yol yordamlarının [geçerli olduğu] yerlerine göre bilincinde olmalıdır. Öyle ki, bir yandan bir bitik (ruk‘a رقعہ) geldiğinde, hangi dilde ve hangi yazıda olursa olsun okuyabilsinler de, o biçimde yanıtını yöneltebilip onun benzeri yanıt gönderebilsinler de.

(6-10) Ve bu türden [yazılar] yan yörelerde ve çevrelerde, ileri gelenler arasında çoktur. Ancak işlek ve söylenegelmiş ve akla uygun olanı ve şimdi bütün kentlerde ve ülkelerde, sağda ve solda yaygın, yürürlükte ve yararlı olanı Türk Yazısı’dır (Ĥaĥĥ-i Türki خط ترکی) ki emir ve vezir ve küçük ve büyük onu iyi yazmaya çalışır ve anlam gömleğini ona giydirirler.

(11) Ve onun temelini Hitay (Ĥaĥāy خطای) ve Uyğur (Uyğūr ایغور) bilgilerinden biri koymuş ve tanınır kalmıştır.

(12-14) Ve onun tekiler (mufredāt مفردات) ve birleşikler (murekkebāt مرکبات) ve ayrışma (kaĥ قطع) ve bitişme (vaşl وصل) ve ayrıntı (far‘ فرع) ve temelindeki (aşl اصل)

kuralları (zavābiṭ ve qāva'id ضوابط و قواعد) çoktur, ancak bilinmesi gereken elde olanı şudur:

(14-16) Onların sözcüklerinin (luġāt ve kelemāt لغات و کلمات) hepsi on dört imden ('alāmet علامت) oluşur; Hece harflerinin (ḥurūf-i tahaccī حروف تهجی tahaccī) hepsi bunlarla yazılabilir de. Ve yakın boğumlanma yerleri (qurb-i maḥāric قُرب مخارج) olan harfleri bir harf bilirler:

(16-20) Elif ا ve 'ayn ع ve hā' ح ve hā'yı ه bir tutarlar. Bā' ب ve fā'yı ف bir [harf] bilirler. Ve tā' ت ve dāl د ve fā'yı ط bir (harf olarak) okurlar. Šā' ث ve zāl ذ ve zā' ز ve sin س ve <šād ص ve >¹⁴ zād ض ve zā' ظ bu yedi harf de bir harf değerindedir. Ḥā' خ ve ġayn غ ve kāfī ق bir türden sayarlar. Harflerin geri kalanı şu şekilde kendi yerindedir: Cim ج ve rā' ر ve šīn ش ve kāf ك ve lām ل ve mīm م ve nūn ن ve vāv و ve yā' ي .

II-86

(1-5) Bu dokuz tekil (mufred مفرد) ve o beş birleşik (murekkeb مرکب) on dört (harf) eder. Onların tekileri yedi sözcükte yazılıdır. Ve her birinin önünde kural koyucuya uyararak bir elif yazılır. Onların üstün (fetḥa فتحه) esre (kesre كسره) ve ötreleri (zamma ضمه) elif ا ve yā' ي ve vāv و olduğundan ve kolayca yazabilmek ve okuyabilmek için harekelendirmeyi (i' rāb اعراب) harflerin içinde yazarlar, bu şekilde:

(5-6) Temel Kural Üzerine Türk Yazısı'nın Tekileri

(6) 'ale ا/e, p' ba/pa ب/p, q' ka/ga/ha ق/k, w' va و v, s' sa/za س/s, q' ka/ga/ha ق/k, (7) y' ya ی y, k' ke/ge ک/k/g, t' ta/da ت/t, m' ma م m, n' na ن n, š' -š-a ش/š, p' fa ف f, c' ca/ca ج ç/c, r' ra ر r, (8) š' ša ش/š, t' ta/da ت/t, l' la ل l, š' -š-a ش/š, (haşiyede ekleme: m' -ma م), q' ka/ga/ha ق/k <ç> <ç>.

(8-10) Ve bu tekileri birleştirdiklerinde şöyle yazılmalıdır:

"p'q' abaḥ-a ابق abaḥa, w'sq' vasaḥ-a وسق vasaḥa, y'k'd' yakata يكت yakata, m'n'š' manaš-a منش manaša, p'c't' faḥar-a فجر faḥara, š'd'l' šatal-a شتل šatala, š'm'q' šamaḥ-a شقم šamaḥa.

(10-13) Kural

Bu harflerden her birinin sözcüğün başında bir şekli, içinde bir biçimi ve sonunda bir görünümü vardır. Bunu [da burada] kaydetmekten başka yol yoktur.

Türkçenin tekilerinden sonra [= anlatıldıktan sonra] başta, ortada ve sonda (gelen) harfleri şöyle yazarlar:

(14) "" a-a-a/e-e-el/h-h-h/ /h-h-h هههه ع ع ع ح ح ح ح ح ا ا ا ا/e/e/e, ḥ ḥ ḥ, ' ' ' , h h h,

¹⁴ Söz konusu yedi harf, bu harf olmadan eksiktir. Bu harf burada düşürülmüşse de ileriki sayfada eklenmiştir.

ppp b-b/b/p-p/p/f-f**ف ف ف**, **b b b/p p p, f f f,**
tdt t-t-t/d-d-d**ط ط ط**, **ddd, ttt, d d d, t t t,**
sss s-s-s/z-z-z**ص ص ص**, **sss, z z z, z z z, z z z,**
z, z z z, s s s, s s s,
ccc ç-ç/c-c-c**ج ج ج**, **ccc/c c c,**
 (15) **qqq** h-h/h/g-g-g/k-k-k**ق ق ق**, **q q q, k k k, g g g, h h h, ç ç ç,**
rrr r-r-r**ر ر ر**, **rrr r r r,**
şşş ş-ş-ş**ش ش ش**, **ş ş ş, ş ş ş,**
kkk k-k-k/g-g-g**ک ک ک**, **k k k/g g g,**
lll l-l-l**ل ل ل**, **lll l l l,**
mmm m-m-m**م م م**, **m m m, m m m,**
 (Haşiyede ekleme: **www** v-v/v/u-u-u/ü-ü-ü/o-o-ol/ö-ö-ö **ووو** v v v/u u u/ü ü ü/o o o/ö ö ö)

yyy y-y-y/i-i-i/ı-t-t-ı/ê-ê-ê **ی ی ی**, **y y y/i i i/i i i/i i i/i i i/è è è.**

(16-17) Böylece, tekil biçiminin ve bileşiğin imi gereğince bilinir ve anlaşılır olduğunda ve bunların yapımları ve

III-87

(1-3) ve konumlarından (mevzu‘ât موضوعات) yararlanacak güç ve yetki elde edildiğinde kolaylık olsun diye her bilgidен [burada] bir örnek getirilir ve hepsi bilinsin diye birden yüz bine kadar Türk sözüyle (lafz-i Turki لفظ ترکی) yazılır ve sayılar geometrisindeki sayılara ve Farsçaya çevrilir:

Sırayla ve Art arda Türkçe Sayılar

(4) **pyr** bir 1 **یکی** "bir", **'yk y** ik-i 2 **دو** "iki", **'wc** üç 3 **سه** "üç", **twrt** dört 4 **چهار** "dört", **pyş** beş 5 **پنج** "beş", (5) **'lty** altı 6 **شش** "altı", **yyty** yêti 7 **هفت** "yedi", **s'kyz** sekiz 8 **هشت** "sekiz", **twkwz** toğuz 9 **نه** "dokuz", **'wn** on 10 **ده** "on", **'wn pyr** on bir 11 **یازده** "on bir", **'wn 'yk y** on ik-i 12 **دوازده** "on iki", (6) **'wn 'wc** on üç 13 **سیزده** "on üç", **'wn twrt** on dört 14 **چهارده** "on dört", **'wn pyş** on beş 15 **پانزده** "on beş", **'wn 'lty** on altı 16 **شانزده** "on altı", **'wn yyty** on yêti 17 **هفده** "on yedi", **'wn sykyz** on sekiz 18 **هجده** "on sekiz", **'wn twq wz** on toğuz 19 **نوزده** "on dokuz", (7) **yykymy** yigirm-i 20 **بیست** "yirmi", **'wdwz** otuz 30 **سی** "otuz", **qyrq kırk** 40 **چهل** "kırk", **'yllyk** illig/k 50 **پنجاه** "elli", **'ltnyş** altmış 60 **شصت** "altmış", (8) **yytmyş** yêtmış 70 **هفتاد** "yetmiş", **s'ks'n** seksen 80 **هشتاد** "seksen", **twqs'n** toğsan 90 **نود** "doksan", **ywz** yüz 100 **صد** "yüz", **'yky ywz** ik-i yüz 200 **نویست** "iki yüz", **'wc ywz** üç yüz 300 **سیصد** "üç yüz", (10) **twrt ywz** dört yüz 400 **چهارصد** "dört yüz", **pyş ywz** beş yüz 500 **باصد** "beş yüz", **'lty ywz** altı yüz 600 **ششصد** "altı yüz", **yyty ywz** yêti yüz 700 **هفتصد** "yedi yüz", **s'kyz ywz** sekiz yüz 800 **هشتصد** "sekiz yüz", **twq wz ywz** toğuz yüz 900 **نهصد** "dokuz yüz", (10) **mynk** mi nîg 1000 **هزار**

"bin", 'yky mynk ik-i miṅg 2000 دو هزار "iki bin", 'wc ywz üç miṅg 3000 سه هزار "üç bin", twrt mynk tört miṅg 4000 چهار هزار "dört bin", pyş mynk beş miṅg 5000 پنج هزار "beş bin", (11) lty mynk altı miṅg 6000 شش هزار "altı bin", yyty mynk yeti miṅg 7000 هفت هزار "yedi bin", sykyz mynk sêkiz miṅg 8000 هشت هزار "sekiz bin", twqwz mynk toḡuz miṅg 9000 نه هزار "dokuz bin", 'wn mynk on miṅg 10000 ده هزار "on bin", ywz mynk yüz miṅg 100000 صد هزار "yüz bin". (12-13) Ve Türkçeye vukufu olan kimse "bir" e bir بیر "on" a on اون ve "yüz" e yüz یوز ve "bin" e miṅg مینک dediklerini bilir.

(13) Birleşik Adlar

'yn tyn 'Ayn(ud) Din عین دین 'Ayn(u'd)-din, p'qr dyn Faḡr(ud)-Din فخر دین Faḡr(u'd)-Din

IV-88

(1) n'sr tyn Nasr(ud)-Din نصر دین Naşr(u'd)-Din, 'mn tyn 'Amn(ud) Din امن دین Amn(u'd)-Din, 'c tyn Tac(ud)-Din تاج دین Tāc(u'd)-Din, 'ym't tyn 'Imad(ud)-Din عماد دین 'Imād(u'd)-Din, 'l' (2) tyn 'Al-a(ud)-Din علا دین 'Alā(u'd)-Din, p'q tyn Bah(aud)-Din بها دین Bahā(u'd)-Din, s'yyt 's'n Seyyid H(a)san سید حسن Seyyid Ḥasan, myr'wsyyn Mir Hus(e)yin میر حسین Mīr Ḥuseyn, qwc ywswp Ḥoc(a) Yusuf خواجه یوسف Ḥvāca Yūsuf, (haşiyede ekleme: ş' Ş-(a)h شاه Şāh), (3) t'rpys 'ly ş'Derwiş 'Al-i Ş-(a)h درویش علی شاه Şāh, (4) qwd'y t' t' Hfuday Dad سلطان Ş(e)yḥ Cuneyd شیخ جنید Şayḥ Cuneyd, swl't'n p'qt mwr't Sultan Baḡt Murad سولتان Sulṭān Baḡt Murād, (haşiyede ekleme: pyk Big بیک Bēg), (4) qwd'y t' t' Hfuday Dad خدای داد Ḥudāy Dād, t'nkry pyrdy Tenḡr-i Bērdi تنگری بیردی Tenḡri Bērdi, qwld'rpys Ḳuldewiş قلدرویش Ḳuldewiş.

(4) Böylece, sağlam mizaç ve düzgün zihin sahibi için bu kadar örnek yeterli olmalıdır.

(5-8) Ancak bilmelidir ki iki kişi bitikleştiğinde, büyük olan, önce kendi adını satırların üstüne yazar ve kendinden küçük olanın adını kendi adının altında belirtir. Nitekim tamgaların başında şöyle yazarlar:

(8) ş'rwq p'dwr (9) swswmyz Ş(a)hruḡ Batur sözüimiz شاه رخ بهادر سوزمیز Şāh-ruḡ Bahadur sözüimiz, 'l' t'wl' b'dwr swswmyz 'Al-a(ud) devl-e Batur sözüimiz علا الدوله بهادر Alāu'd-devle Bahadur sözüimiz, 'lyk' (10) swzwm 'Alike söz-üm علیکه سوزوم 'Alike¹⁵ sözüüm, pyrws ş' swzwm Firuz Ş-(a)h söz-üm فیروز شاه سوزوم Firūz Şāh sözüüm, şyq t'wkk'l tyn Ş(e)yḥ Tevekkel-din شیخ توکل دین Şeyḥ Tevekkel-din, şyq w'ly (11) tyn Ş(e)yḥ Vel-i-din شیخ ولی دین Şeyḥ Veli-din, t'wl't¹⁶ qwc tyn Devl(et) Ḥoc(a)-din دولتخواجه دین Devlet Ḥvāca-din.

¹⁵ Yazmada: علیکه

¹⁶ Yazmada: <t'w'l't>

(11-12) Ve küçük olan büyüğe yazarsa, önce o kimsenin adını yazar, ondan sonra ikinci satırda kendi adını belirtir ve dua ve selam sunar. Bu düzende:

(13) *sypwl mwlwk pyk t'pwky t' "pwl m'k'rym tyn kwpl (14) tyn kwpl qwll(w)q twq' s'l'm t'k'c,*

S(e)yful Muluk Big tapuğ-ı-da Abul Mekarim-din köp-din köp kull(u)ğ du' a selam teg(g)eç,

سیف الملوک بیگ تپوقی دا ابولمکارم دین کوب دین کوب قلق دعا سلام تکج،

Seyfu'l-Mulük Big tapuğ-ı-da Abū'l-Mekārim-din köp-din köp kul(l)uğ du' ā selām deg(g)eç

“Seyfu'l-Mulük Big hizmetinde Abū'l-Mekārim'den sonsuz kulluk dua [ile] selam ederek,”

Ve bunun gibi.

(15) Başka beyitler ve Farsça şiirler Türk Yazısı ile yazılabilir. Bu düzende:

(16) *twrky myn q'dty p'qwn "w'rt w swt "r't pwrwn,*

Turk-i men ḥatt-i be-ḥun averd u zud ared burun,

ترک من خطی بخون آورد و زود ارد برون،

Turk-i men ḥatt-i be-ḥūn āverd u zūd āred burūn.

(17) *n'w q't'n k'r q'tty twrky tyr pyrwn "wr'nd.*

Nev-ḥatān ger ḥatt-i Turk-i dir birun av(e)rend.

نوخطان کر خط ترکی دیر بیرون اورند.

Nev-ḥatān ger ḥatt-i Turk-i dir birūn āverend.

“Benim güzelim (/Türküm) ölüm buyruğu bir yazı getirdi ve çabucak dışarı çıkarır (/gösterir), Yeni yazı öğrenenler (/genç güzeller), Türk Yazısı'nı [yazmayı/öğrenmeyi] geç dışarı çıkarsalar da (= bu işi geç başarsalar da).”

(18) **Adlar:** Türk Yazısıyla da Fars Yazısıyla da olanlardır ve anlam da yazılmıştır:

(19) **Sırasıyla Türklerin Yıllarının Adları:**

syq'n yyl sıçkan yıl سچقان بیل sıçقان yıl “sıçan yılı”, 'wd yyl ud yıl اود بیل ud yıl “sığır yılı”, p'rz yyl bars yıl بارس بیل bars yıl “pars yılı”, (20) t'wysq'n yyl tavışkan yıl توشقان بیل tavışkan yıl “tavşan yılı”, lw yyl lu yıl لو بیل lu yıl “ejder yılı”, yyl'n yyl yılan yıl بیلان بیل yılan yıl “yılan yılı”, ywnt yyl yunt yıl یونت بیل yunt yıl “at yılı”,

V-89

(1) *qwy yyl koy yıl قوی بیل koy yıl “koyun yılı”, pycy yyl biçi yıl بیجی بیل biçi yıl “maymun yılı”, t'q'qw yyl taḥaku yıl تخاقوی بیل taḥakuy yıl “tavuk yılı”, 'yt yyl it yıl ایت*

بیل it yıl "it yılı", ʾnkwz yyl taṅguz yıl (sic)¹⁷ تنگوز بیل toṅguz yıl "domuz yılı".

(1-10) Türkler ve Farslar ve Araplar arasında ve tüm dillerde ortak olan onların adlarıdır; örneğin: Muḥammed ve Aḥmed ve Maḥmūd ve ʿAli ve Ḥasan ve Ḥuseyn ve bunun gibi. Şehirlerin ve vilayetlerin adları, nitekim Ḥorāsān, ʿIrāk, Mısır, Şām (da böyledir). Kimi değişik nesnelere, örneğin, Muḥarrem, Şafer ve şamʿ ve çırağ/çerāğ جراغ ve köşk/kūşk كوشك ve bāğ باغ ve divān ديوان ve eyvān ايوان [de böyledirler]. Türk ve Tāciḳ (تاجيک) arasında sözcüklerinde hiçbir fark olmayan bu türden (sözcük) çoktur. Böylece, akılda kalsın ve zamirde yerleşsin diye her birinden bir örnek gösteriliyor. Ancak öncelikle bil ki, Türkçenin yazılışı ibarelere (ʿibāret عباآت) bağımlıdır ve bunlarda benzeşeni (idgām ادغام) ayırmak gerekliliktir ve elif-lâmler, birleştirildiğinde [= birleşen sözcük Kameri harflerle başladığında] getirilmezler; örneğin şöyle:

(10) Çeşitli Adlar ve Bitişik Lakaplar

(11) "pdwl l' Abdul-L(a)h عبدالله ʿAbdu'l-lāh, "pdwl q'q Abdul-Haḳ عبدالحق ʿAbdu'l-Ḥaḳ, "pdwl "wwl Abdul-Evvel عبدالاول ʿAbdu'l-Evvel, "pdwl (12) l'typ Abdul-Latif عبداللطيف ʿAbdu'l-Laṭif, "pdwl k'rym Abdul-Kerim عبدالكريم ʿAbdu'l-Kerim, "pdwr r'ym¹⁸ Abdur-R(a)him عبدالرحيم ʿAbdu'r-Raḥim, "pdwl (13) m'cyd Abdul Mecid عبدالمجيد ʿAbdu'l-Mecid, "pdwl q'lyq Abdul-Ḥalik عبدالحليق ʿAbdu'l-Ḥalik, "pdwl "y Abdul-Hay(y) عبدالحی ʿAbdu'l-Ḥayy, ş'mz tyn Şems(ud)-Din شمس دين Şems(u'd)-Din, (14) cm'l tyn C(e)mal(ud)-Din جمال دين Cemal(u'd)-Din, c'l'l tyn Celal(ud)-Din جلال دين Celal(u'd)-Din, qyw'm tyn Kivam(ud)-Din قوام دين Kavām(u'd)-Din, nys'm tyn Nizam(ud)-Din نظام دين Nizām(u'd)-Din, 'wm'm (15) tyn Humam(ud)-Din همام دين Humām(u'd)-Din, k'm'l tyn Kemal(ud)-Din كمال دين Kemāl(u'd)-Din, qyy'z tyn Ğyas(ud)-Din غيث دين Ğyās(u'd)-Din, nwr tyn Nur(ud)-Din نور دين Nūr(u'd)-Din, n'cm tyn Necm(ud)-Din نجم دين Necm(u'd)-Din, syp tyn S(e)yyf(ud)-Din سيف دين Seyf(u'd)-Din.

(16) Ve Türkçe sözler Fars Yazısı ile de okunup yazılabilir.

(17) Bitti.

¹⁷ Bir yanlış yazım mı bir diyalekt biçimi mi olduğu belli değil. ED 527b'de *Tuhfetu'z Zakiyye fi Luġatu't Türkiyye* adlı eserde de böyle bir biçimin var olduğu kaydedilmiştir (14b 2).

¹⁸ Metinde anlatılmaya çalışılan kurala ters bir yazımdır. Doğrusu <"bd r'ym> olmalıydı.

8. Asıl metin (Uygur harfli örnekler dışında)¹⁹

I-85

(1) **فصل است در بیان خط ترکی و سغناقی و خط او هل و مشجر.**
 (2) باید که از انواع خطوط و رسوم و اداب کُتاب که در میان اصحاب (2) الباب مستعمل و متداول است در موافق واقف باشد. چنانکه (3) اگر از طرفی رقعۀ برسد، بهر لغت و هر خط که باشد هم توانند خواندن (4) و هم بر آن منوال جواب ان خطاب و مثال ان جواب (5) ارسال توانند کردن. و از این اصناف در اطراف و اکناف، (6) میان اشراف بسیار است. اما آنچه معمول و منقول و معقول (7) است و حالا در جمیع بلاد و دیار و یمین و یسار شایع و واقع (8) و مفید و نافع است خط ترکیست که امیر و وزیر و صغیر و کبیر (9) در حسن صورت آن می کوشند و کسوت معنی در وی پوشند. و (10) اصل آن را یکی از حکماء خطای و ایغور وضع کرده و مشهور ساخته. (11) و قواعد و ضوابط در مفردات و مرکبات و قطع و وصل (12) و فرع و اصل ان بسیارست. اما آنچه بدست است ان است که (13) بدانند که: مجموع لغات و کلمات ایشان از چهارده علامت (14) مرکبست؛ اگرچه تمامت حروف تهجی را بدان توان نوشت (15) و هر چند حرف که قرب مخارج دارند بجای یک حرف دانند: **ا** (16) و **ع** و **ه** را یکی گیرند و **ب** و **ف** را یکی دانند و **ت** و **د** و **ط** را (17) یکی خوانند و **ث** و **ذ** و **ز** و **س** و **ض** و **ظ** این هفت حرف نیز یک (18) حکم دارد و **خ** و **غ** و **ق** را یک جنس شمردند و باقی حروف (19) هر یک بجای خود باشد، چون: **ج** و **ر** و **ش** و **ک** و **ل** و **م** و **ن** و **و** و **ی**.

II-86

(1) این مفرد تَه و ان مرکب پنج، چهارده باشد. و مفردات ایشان (2) در هفت کلمه مندرج است. و در بیش هر یکی الفی، چنانکه موضوع (3) واضع است نوشته می شود. بواسطه انک فتحه و کسره و ضمه ایشان (4) عبارتست از **ا** و **ی** و **و** و اعراب را داخل حروف نویسند (5) تا اسان توان خواندن و نوشتن. برین منوال:
مفردات خط ترکی (6) بر قاعده اصلیه
ا، ب، ق، د، س، ق، (7) ی، ک، ت، م، ن، ش، ف، ج، ر، (8) ش، ت، ل، ش، (م)، (ق).
 و چون همین مفردات را (9) ترکیب کنند جنین باید نوشت:
ابق، وسق، یکت، (10) منش، فجر، شفق
ضابطه
 (11) و از این حروف هر یک در اول کلمه صورتی دارد و در وسط هیاتی و در (12) آخر تمثالی و از ضبط کردن آن جاره نباشد.
بعد از مفردات خط (13) ترکی، حروف در اول و وسط و آخر جنین نویسند:
 (14) **ا، ا، ح ح ح، ع ع ع، ه ه ه،**
ب ب ب، ف ف ف،
ت ت ت، د د د، ط ط ط،
ث ث ث، ز ز ز، ض ض ض، ظ ظ ظ، ذ ذ ذ، س س س، ص ص ص

¹⁹ Roman numara bizim verdiğimiz sayı olup yazmadaki bölümün sayfasını gösterirken Arap numarası, yazmanın başından itibaren kendisinde bulunan sayfa numarasını gösterir. Buradaki noktalama imleri metinde bulunmayıp okumada kolaylık sağlanması amacıyla eklenmiştir.

ج ج ج
 (15) خ خ خ، غ غ غ، ق ق ق،
 ر ر ر،
 ش ش ش،
 ک ک ک،
 ل ل ل،
 م م م،
 و و و،
 ی ی ی.

(16) بس چون صورت مفرد و علامت مرکب بواجبی معلوم (17) و مفهوم شد و قوت و قدرت ان حاصل کرد که از مصنوعات

III-87

(1) و موضوعات ان فایده کرد، از هر خبری نموداری آورده می شود تا (2) بسهولت نزدیکتر و ان یکی تا صد هزار بلفظ ترکی نوشته میشود و برقم (3) هندسه رقوم و بارسای ترجمه کرده میروند تا بر مجموع اطلاع افتد.

اعداد (4) ترکی بر توالی و ترتیب

۱ یکی، ۲ دو، ۳ سه، ۴ چهار، ۵ پنج، (5) ۶ شش، ۷ هفت، ۸ هشت، ۹ نه، ۱۰ ده، ۱۱ یازده، ۱۲ دوازده، (6) ۱۳ سیزده، ۱۴ چهارده، ۱۵ پانزده، ۱۶ شانزده، ۱۷ هجده، ۱۸ هجده، ۱۹ نوزده، (7) ۲۰ بیست، ۳۰ سی، ۴۰ چهل، ۵۰ پنجاه، ۶۰ شصت، (8) ۷۰ هفتاد، ۸۰ هشتاد، ۹۰ نود، ۱۰۰ صد، ۲۰۰ دویست، ۳۰۰ سیصد، (9) ۴۰۰ چهارصد، ۵۰۰ بانصد، ۶۰۰ ششصد، ۷۰۰ هفتصد، ۸۰۰ هشتصد، ۹۰۰ نهصد، (10) ۱۰۰۰ هزار، ۲۰۰۰ دوهزار، ۳۰۰۰ سه هزار، ۴۰۰۰ چهار هزار، ۵۰۰۰ پنج هزار، (11) ۶۰۰۰ شش هزار، ۷۰۰۰ هفت هزار، ۸۰۰۰ هشت هزار، ۹۰۰۰ نه هزار، ۱۰۰۰۰ ده هزار، ۱۰۰۰۰۰ صد هزار. (12) و انکس که بر زبان ترکی مطلع باشد، داند که یکی بپیر کویند و ده را اون وصد را (13) یوز و هزار را مینک.

اسامی مرکب
 عین دین، فخر دین،

IV-88

(1) نصر دین، امن دین، تاج دین، عماد دین، علا (2) دین، بها دین، سید حسن، میر حسین، خواجه یوسف، (شاه)، (3) درویش علی شاه، شیخ جنید، سلطان بخت مراد، (ببیک) (4) خدای داد، تنکری بپردی، قلدرویش.

بس طبع سلیم (5) و ذهن مستقیم باید که را این مقدار نمودار کفایت باشد. اما باید دانست (6) که چون دو کس ببیکدیگر مکتوب نویسند انک بزرگتر باشد اول نام خود (7) بر بالایی سطورنویسد و نام انکس که از وی خرد تر باشد در زیر نام خود (8) ذکر کند، چنانکه در اول نشانها نویسند که:

شاه رخ بهادر (9) سوزمیز، علا الدوله بهادر سوزمیز، علیکه * (10) سوزوم، فیروز شاه سوزوم، شیخ توکل دین، شیخ ولی (11) دین، دولتخواجه دین. و اگر کهنتر بمهتر نویسند اول نام انکس بنویسد، (12) بعد از ان در خط دوم نام خود ذکر کند و دعا و سلام عرضه دارد. بدین ترتیب:

- (13) سيف الملوک بیک تیوقی دا ابولمکارم دین کوب دین (14) کوب قلق دعا سلام دکج، علی هذا القیاس.
- (15) دیگر ابیات و اشعار باری را بخط ترکی توان نوشت. بدین ترتیب:
- (16) ترک من خطی بخون آورد و زود ارد برون،
- (17) نوخطان کر خط ترکی دیر بیرون اورند.
- (18) اسامی که هم بخط ترکی و هم باری باشد و هم معنی نوشته شده است:
- (19) اسامی سالهای ترکان بر ترتیب:
- سچقان بیل، اود بیل، بارس بیل، (20) توشقان بیل، لو بیل، بیلان بیل، یونت بیل،

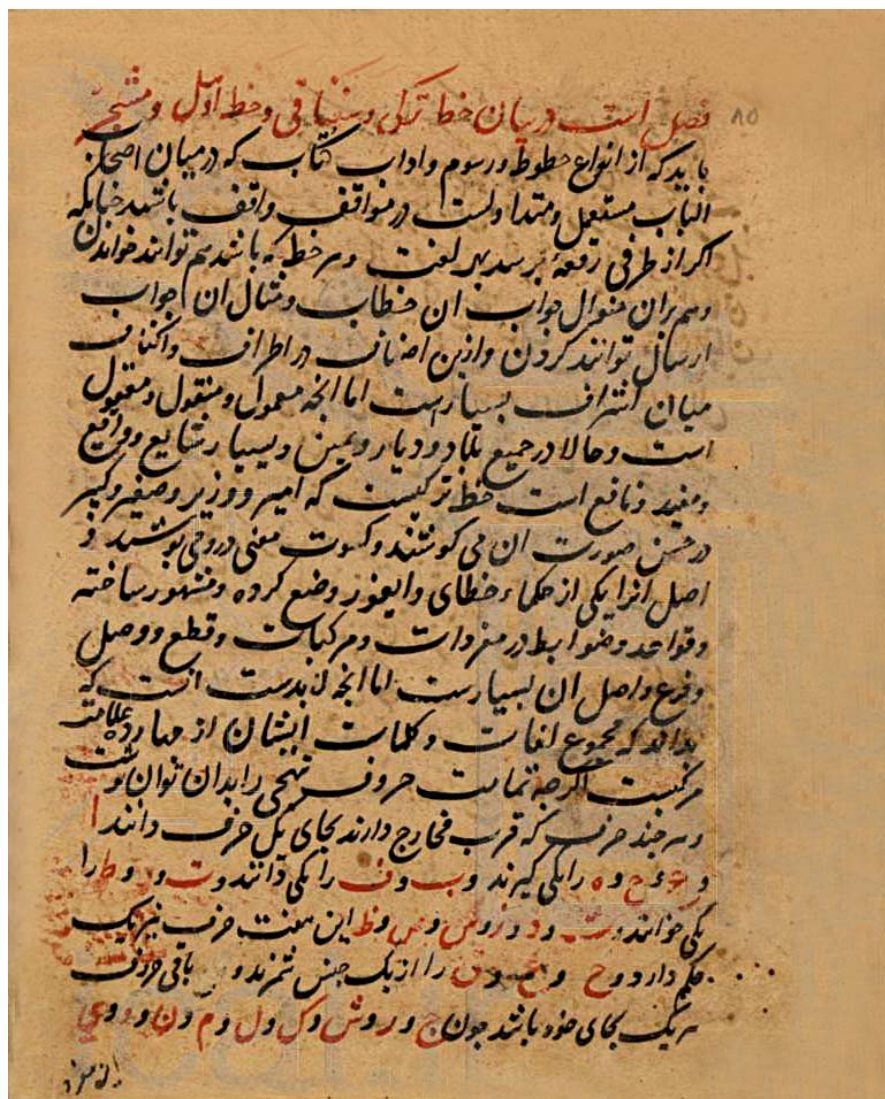
V-89

- (2) قوی بیل، بیجی بیل، تخاقوی بیل، ایت بیل، تنکوز بیل.
- و انچه میان ترکان و عربان و باریان و جمیع السنه (3) در تکلم مشترکست اسامی ایشان است، چون محمد و علی و حسن (4) و حسین، علی هذا القیاس و نامهای شهرها و ولایتها جنانک (5) خراسان، عراق، مصر، شام و بعضی اشیاء مختلفه همچون مُحرم، صفر و شمع (6) و جراح و کوشک و باغ و دیوان و ایوان و ازین بسیارست که در لغت (7) انها میان ترک و تاجیک هیچ فرق نیست. بس از هر یک مثالی (8) نموده میشود تا در خاطر مخمر و در ضمیر مقرر شود. اما اول بدانک کتابت (9) ترکی تابع عبارت است و ایشانرا فک ادغام ضرورتست و الف لامها (10) در ترکیب نیاید. برین مثال:
- اسامی مختلفه و القاب مولفه
- (12) عبد الله، عبد الحق، عبد الاول، عبد (13) اللطیف، عبد الکریم، عبد الرحیم، عبد (14) المجید، عبد الخالق، عبد الحی، شمس دین، (15) جمال دین، جلال دین، قوام دین، نظام دین، همام (16) دین، کمال دین، غیاث دین، نور دین، نجم دین، سیف دین.
- (17) و الفاظ ترکی را بخط باری نیز می توان خواند و نوشت.
- (18) تمت.

Kaynaklar

- ARAT, R. R. (1937) “Uygur Alfabeti”, *Muallim Cevdet, Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul, (20 s., 6 levha ile), *Makaleler*, Cilt I, Yayına Hazırlayan: O. F. SERTKAYA, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, 674-699, Ankara.
- ARAT, R. R. (2007) *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 102-115, Ankara.
- ARAT, R. R. (2006) *Atebetü'l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (1985) *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (1994) *Türk Dili Tarihi*, II, 169-186, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- QAZWINI, Mohammad (2008) *Alâu'd-Din Atâ Melik Cuveynî, Târih-e Cehân-Guşâ*, II, Neşr-e Hermes, Tahran.
- CLARK, Larry (2010) “The Turkic Script and the *Kutadgu Bilig*”, *Turcology in Mainz*, Haz. Hendrik BOESCHOTEN & Julian RENTZESCH, Harassowitz Verlag, 89-106, Wiesbaden.
- CLAUSON, G. L. M. (1928) “A Hitherto Unknown Turkish Manuscript in “Uighur” Characters”, *JRAS* 1, 99-130, Cambridge University Press.
- CLAUSON, Gerard (1972) *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- CLAUSON, Sir Gerard (2005) *Studies in Turkic And Mongolic Linguistics*, Taylor and Francis e-Library, London and Newyork.
- DANKOFF, R., KELLY J. (1982) *Maǧmûd al-Kâşgarî, Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Luǧât at-Turk) I*, Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Cambridge: Harvard University Printing Office.
- DOERFER, G. (1975) *Türkisch und mongolisch Elemente im Neupersischen*, IV, Wiesbaden.
- GANDJEÏ, Tourkhan (1954-56) *Il “Muḥabbat-nâma” di Ḥôrasmî*, *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*, Nuova Serie, Napoli.
- GANDJEÏ, Tourkhan (1964) “Note on the Colophon of the ‘Latafat-nama’ in Uighur Characters from the Kabul Museum”, *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli* 14, 161-164, Napoli.
- KAYA, Ceval (2008) *Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1934) *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- LE COQ, Albert von (1922) *Türkische Manichaica aus Chotscho*, III, *Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayĭ*, *Abhandlungen der perussischen Akademie der Wissenschaften* 2, Berlin.
- SERTKAYA, O. F. (1974) “Some New Documents Written in the Uigur Script in Anatolia”, *Central Asiatic Journal*, XVIII/3, 180-192.
- SERTKAYA, O. F. (1977) “İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış”, Ruhr Universität, Bochum.
- SERTKAYA, O. F. (1995) *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Kâğıda Yazılı Göktürk Metinleri ve Kâğıda Yazılı Göktürk Alfabeleri, 277-292, TKAE Yayınları, Ankara.
- SIMS-WILLIAMS, Nicholas (1981) “The Sogdian Sound System and The Origins of The Uighur Script”, *Journal asiatique* 269, 347-360.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1981) *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ZIEME, Peter (1991) *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*, *Studien zur alttürkischen Dichtung*, Akadémia Kiadó, Budapest.

EK: Tıpkıbasım

Tehran Meclis Kütüphanesi No. 3618, I-85

این مفرد نه وان مرکب پنج جا بوده باشند و مفردات ایشان
 در سنت کلمه مندرج است در پیش هر یکی البی خانک موصوع
 واضیع است نوشته می شود بواسطه آنکه فتحه و کسره و ضمه ایشان
 عبارست از او و و اعراب را داخل حرف نویسند
 تا آسان توان خواندن و نوشتن برین منوال **مفردات خط ترکی**
بر قاعده اصلیه **ا ب پ ت ث ج ح د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع ف ق ک گ گ**
چ **خ** **ح** **ص** **ض** **ط** **ظ** **ع** **ف** **ق** **ک** **گ** **گ**
 یک صفت است و در پیش هر یکی از این مفردات را
 ترکیب کنند ضمن یاد نوشتن صفت صفت **صفت**
صفت **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت**
 و این حرف یک در اول کلمه صوتی دارد و در وسط میانی و در
 آخر بمثالی و از ضبط کردن آن جا ره نباشد بعد از مفردات خط
 ترکی حرف در اول و وسط و آخر چنین نویسند **صفت**
صفت **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت**
صفت **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت**
 تنه عمو **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت** **صفت**
 پس چون صورت مفرد و علامت مرکب بواسطه معلوم
 و مفرد شد قوت و قدرت آن حاصل گردد که از مضموعات

۸۹
بعضی فعلی مستثنی است معصم مستعصم و آنچه میان ترکمان و عربان
قوی سبیل نیکو کار و کمال است و با در بیان و جمیع اینها
در حکم مشرک است اسامی ایشان است چون محمد واحد و محمود و علی و حسن
و حسین علی سدا القیاس و نامهای نامشروع و ولایتهای جنابک
خراسان عراق مصر شام و بعضی از اینها مختلفه همچون محرم صفر در شیخ
و چراغ و کونک و باغ و دیوان و ایوان و این بسیار است که در بعضی
اسامیان ترک و تا چنگ سبب فرق نیست پس از هر یک مثالی
نموده میشود تا در خاطر محرز گردد اما اول بدانکه کتابت
ترکی تابع عبارتست و اینها را وقت اذعام ضرورت و الف لامها
در ترکیب نیاید برین مثال اسامی مختلفه و القاب مؤلفه
سعدی عابد سعدی عابد سعدی عابد سعدی عابد
سعدی عابد سعدی عابد سعدی عابد سعدی عابد
اللطیف عابد الکریم عابد العظیم عابد
عبد معنی عابد معنی عابد معنی عابد معنی عابد معنی
عبد معنی عابد معنی عابد معنی عابد معنی عابد معنی
عبد معنی عابد معنی عابد معنی عابد معنی عابد معنی
عبد معنی عابد معنی عابد معنی عابد معنی عابد معنی
و القاطب یکی را بخط باری نری توان خواند و گوشت

در بدین ضابطه نیز سخن توان گفت و سرایت که خواننده بر همان وزن
بدین قاعده نوان خواند و چون در میان کلمات و عبارات کلمه واقع
شود که مجموع حروف آن نقطه دارد بود همچون شیخ اگر بر همان حال
نگارند در نوشتن و خواندن معلوم و مفهومی شود پس آن کلمه را قلب کنند
مخاکم شیخ خیش شود و پیش شیب باید گفت برین ترتیب است
را بنویسد دی کابنغ زو اینتون و کد از مجو بار بی
ترجمه ای موسی در دیشان امروز کجا بودی
دی کد کلب زه و دیشون در سپین شغو باری
دی مریم در دیشان در عین شیفا بودی
و اگر جمعی از مستعدان برین اصطلاح مهارت و مهارت
نمایند و سخن گویند هیچ افزیدید و یک را بران اطلاع و توفیق کامل
حاصل نشود با آنکه مردم ترک و عرب اندک حکایت اهل عجم
را فهم کنند و عجم اکثر لغات ترک را ندانند هر چند بران زبان شیخ
نداشته اما تا کسی برین اصطلاح ننگ واقف نباشد هیچ لغت
او مطلع نتواند شد **نقطه ششم** این خط را یکی از طرفها ما و با الهنر
اخراج کرده است و اصلی و ضابطه نماوه و این را خط سزوک
نام کرده بسبب آنکه سر حرفی از آن بر شمال سر وی باشد و تا عده
ان زبان باشند که الفاظ ابجد را یک در پیش خاطر دارند و خطی بکشند
راست بر صورت الی و سر حرف که خوانند بیوند بر یک کلمه
از ابجد خطی بر طرف راست الف بکشند تا بدان کلمه رسند که آن
حرفه

Tahran Meclis Kütüphanesi No. 3618, VIII-92

Nasser Khaze Shahgoli

Dr. ğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Sıhhiye Ankara, Türkiye.

E-posta: bulud_orman@hotmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 10 Mayıs 2017

Yayına kabul edildiği tarih: 12 Temmuz 2017

E-yayın tarihi: 15 Ocak 2018

Çıktı sayfa sayısı: 38

Kaynak sayısı: 23